સ્વાત્મવૃત્તાંત

ધન્ય રે દિવસ આ અહો, જાગી રે શાંતિ અપૂર્વ રે;
દશ વર્ષે રે ધારા ઉલસી, મટ્યો ઉદય કર્મનો ગર્વ રે. ધન્ય૦

ઓગણીસસેં ને એકત્રીસે, આવ્યો અપૂર્વ અનુસાર રે,
ઓગણીસસેં ને બેતાળીસે, અદ્ભુત વૈરાગ્યધાર રે. ધન્ય૦

ઓગણીસસેં ને સુડતાળીસે, સમકિત શુદ્ધ પ્રકાશ્યું રે,
શ્રુત અનુભવ વધતી દશા, નિજ સ્વરૂપ અવભાસ્યું રે. ધન્ય૦

ત્યાં આવ્યો રે ઉદય કારમો, પરિગ્રહ કાર્ય પ્રપંચ રે,
જેમ જેમ તે હડસેલીએ, તેમ વધે ન ઘટે એક રંચ રે. ધન્ય૦

વધતું એમ જ ચાલિયું, હવે દીસે ક્ષીણ કાંઈ રે,
ક્રમે કરીને રે તે જશે, એમ ભાસે મનમાંહિ રે. ધન્ય૦

યથા હેતુ જે ચિત્તનો, સત્ય ધર્મનો ઉદ્ધાર રે,
થશે અવશ્ય આ દેહથી, એમ થયો નિરધાર રે. ધન્ય૦

આવી અપૂર્વ વૃત્તિ અહો, થશે અપ્રમત્ત યોગ રે,
કેવળ લગભગ ભૂમિકા, સ્પર્શીને દેહવિયોગ રે. ધન્ય૦

અવશ્ય કર્મનો ભોગ છે, ભોગવવો અવશેષ રે,
તેથી દેહ એક જ ધારીને, જાશું સ્વરૂપ સ્વદેશ રે. ધન્ય૦ ૮

"શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર"

અર્પણ—પત્રિકા

" અહો ! અહો ! શ્રી સદ્ગુરુ ! કરુણાસિંધુ અપાર;
આ પામર પર પ્રભુ કર્યો, અહો ! અહો ! ઉપકાર.
શું પ્રભુ ચરણ કને ધરું, આત્માથી સૌ હીન;
તે તો પ્રભુએ આપીઓ. વર્તું ચરણાધીન. "

मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णाः
त्रिभुवनमुपकारश्रेणीभिः पूरयन्तः ।
परगुणपरमाणून् पर्वतीकृत्य नित्यं
निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ॥

જેનાં મન વચન અને કાયામાં પુણ્યરૂપી અમૃત ભરેલું છે; જે ત્રણ લોકને ઉપકારની પરંપરાવડે પૂરી દે છે; અન્યના પરમાણુ જેવડા ગુણોને પણ જે પર્વત જેવડા ગણી સદા પોતાના હૃદયમાં વિકાસ પામે છે તેવા સંતો જગતમાં કેટલાક હોય !

આવા વિરલ સદ્ગુણી સંત શ્રીમદ્ લઘુરાજ મહારાજનો યોગ આ મનુષ્યભવને સફળ કરવામાં ઉત્તમ નિમિત્તરૂપ બન્યો હોવાથી તથા તેમની આજ્ઞાથી આ 'શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર જીવનકળા'ની સંકલનારૂપ [illegible] કાર્ય [illegible] પૂર્ણ થયું હોવાથી, તેમજ શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રના આત્મજ્ઞાનનો વારસો પામી અનેક આત્માર્થીઓને આત્મજ્ઞાનના રંગે રંગાવવામાં જેઓ [illegible] [illegible] સન્માર્ગમાં પ્રવર્તતા હોવાથી, તેમના જ [illegible] 'દૂધ નહીં તો દૂધની [illegible]' [illegible] તેમની સેવામાં આત્મકલ્યાણ અર્થે સાદર [illegible] કરી કૃતાર્થ થાઉં છું.

લિ. તે પ્રભુપ્રસાદ યાચક,
[illegible]
[illegible]
[illegible]
બ્રહ્મચારી ગોવર્ધનદાસ.

[illegible]

આ પુસ્તકની એક વિશેષતા [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

તેમનાં અનેક વર્ષો [illegible]
શક્તિશાળીઓએ તેમનો લાભ લીધો. અનેક [illegible]
[illegible]
[illegible] તેમનું 'ધર્મધ્યાન' [illegible]
અને તેમાંથી અનેક 'મુમુક્ષુ' [illegible]
થઈ રહ્યા: આમાંથી [illegible] જન્મ થયો.

શ્રી લઘુરાજ સ્વામી શ્રીમદ્‌ના અનન્ય ભક્ત હતા: તે ગુરુભક્તિ ચમત્કારી હતી. 'આ સંસારમાં એક આત્મા સાચો' એ દેશનાનો સતત પ્રવાહ એમના તરફથી વહ્યા કરતો હતો. તે પરમ કરુણાથી કેટલાયે સંશયગ્રસ્ત આત્માર્થીઓને 'આત્મા છે' ઝાંખી કરાવી હતી, તેમની ભાવનાનો પ્રવાહ અપ્રતિહત હતો.

આ મહાત્માના અંતેવાસી બ્રહ્મચારી શ્રી ગોવર્ધનાચાર્યે આ પુસ્તક લખી તેમની સમક્ષ વાંચી સંભળાવ્યું હતું. પૂજ્યપાદ શ્રી લઘુ સ્વામીએ તેને કસોટીએ કસી મંજૂર કર્યું હતું.

આ પુસ્તકની એ વિશેષતા છે.

રસીકલાલ છો. પ:

ॐ

આવૃત્તિ બીજી—

લેખકના બે બોલ

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર રવજીભાઈના જીવન સંબંધી પ્રથમ પુસ્તક "સાક્ષાત્ સરસ્વતી" સં ૧૯૪૩ માં તેમની હયાતીમાં પ્રસિદ્ધ થયું હતું. તેમના મિત્ર વિનયચંદ પોપટલાલ દફ્તરીએ તે તૈયાર કરેલું હતું. તેની પછી શ્રીમદ્ રાજચન્દ્રે પોતે સ્વાત્મવૃત્તાંતરૂપ ૧૩ વર્ષ સુધીની પોતાની ચર્યા સં. ૧૯૬૪માં લખી છે. 'સાક્ષાત્ સરસ્વતી'ની બે બીજી આવૃત્તિઓ ઈ. સ. ૧૯૨૧માં અમદાવાદના મુમુક્ષુ વર્ગ તરફથી પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. શ્રીમદ્ના દેહોત્સર્ગ પછી, સં. ૧૯૬૫માં ઝવેરી માણેકલાલ ઘેલાભાઈએ શ્રીમાન્ "રાજચંદ્રજીનું આધ્યાત્મિક જીવન" નામનો તેઓશ્રીની જયંતિ વખતે એક નિબંધ વાંચેલો તે પણ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. ત્યારપછી જયંતિઓ ઉજવાતી તેમાં ગાંધીજી, આનંદશંકર ધ્રુવ, દાદા કાલેલકર વગેરે વિદ્વાનોનાં ભાષણો થતાં, તેનો એક સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થયો છે.

"શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જીવનકળા"ની ઉત્પત્તિ પણ સં. ૧૯૮૧ની જયંતિના નિમિત્તે થઈ છે. ભાઈ ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલની સૂચનાથી નિબંધરૂપે લખવા શરૂ કરેલ, પાછી પુસ્તકરૂપે છપાવવાની તેમની આજ્ઞા થવાથી તેમની સૂચના પ્રમાણે કંઈક વિસ્તારપૂર્વક પાછળનો ભાગ લખ્યો. પાછળથી તેમનો વિચાર એ નિબંધમાંથી કંઈ ટાળી જયંતિ વગેરેનાં વ્યાખ્યાન સહિત "શ્રીમદ્ની જીવનકળા" પ્રસિદ્ધ કરવાનો થયો. તે પ્રમાણે તે ગ્રંથ સં. ૧૯૮૨માં પ્રસિદ્ધ થયો.

અગાસ, શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર મંદિરની સ્થાપનાના મહોત્સવ પ્રસંગે મુમુક્ષુઓને ભેટ આપવા સં. ૧૯૮૨માં 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જીવનકળા'ની પ્રથમ આવૃત્તિ 'નવજીવન કાર્યાલય' દ્વારા પ્રસિદ્ધ થઈ. ત્યાર પછીનાં ૫ વર્ષોમાં ઘણા જિજ્ઞાસુઓને તે ઉપયોગી નીવડવાથી આ બીજી આવૃત્તિ 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ' દ્વારા પ્રગટ થાય છે.

શુદ્ધિપત્રક

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪	૧૫	તુંગના	તુંગાના
૫	૧૧	આવાગીપાની	આવાગીસાની
[illegible]	૧૧	૬૯)	(૬૯)
[illegible]	[illegible]	ન ટોની :	નોંધની :
૧૩	[illegible]	અરબારાની	અરબારમાં
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

		સાંભળી	સાંભળી
	૧૧	નિર્ગ્રંથનાગોમા	નિર્ગ્રંથનાગોમાં
	૧૪	સવવાં	સેવવાં
૫૨	૨	નથી	નથી.
૫૬	૮	વતન	વર્તન
૫૭	૧	નિગ્રંથ	નિર્ગ્રંથ
	૧૦	સાધુ ?	સાધું ?
૫૮	૨૬	તેમને	તમને
૫૯	૩	જિનેશ્વની	જિનેશ્વરની
૬૦	૧૬	બાકીનાં...કર્યા	બાકીનાં...કર્યાં
૬૨	૨૫	કર્યુ	કર્યું
૬૩	૧૪	વરાગ્યનું	વૈરાગ્યનું
૬૫	૯	નિર્જન	નિર્જરા
૬૯	૨૩	આતમાદ્રવ્યનું	આતમદ્રવ્યનું
૧૩૩	૨	થાય	થયા
૧૬૬	૨૦	માક્ષનો	મોક્ષનો
૧૬૭	૧૬	ચૈતન્યપ્રેદેશાત્મક	ચૈતન્ય પ્રદેશાત્મક
૧૭૦	૧૨	ધીની દશા	જ્ઞાની દશા
૧૭૨	૧૩	વતન	વર્તન
	૧૫	કયું ?	કર્યું ?
૧૮૧	૧૮	પાછ	પાછા
૧૮૫	૧૫	ઉલ્લસ્યા	ઉલ્લસ્યાં
૧૮૮	૧૨	પ મ	પરમ
૧૮૯	૩	આત્માનુસાસન	આત્માનુશાસન
૨૦૮	૯	પૂણ	પૂર્ણ
૨૨૪	૨૩	અપકીતિ	અપકીર્તિ
૨૨૬	૯	અંધવ ૮ છે	અંધત્વ ટળે
૨૩૫	૧૬	નિહતિ	નિવૃત્તિ
૨૩૭	૧૭	વિહુ	વિષે
૨૩૮	૧૯	સમાદશા	સમદશા
૨૩૮	૨૦		

જેવું સાહસ હું આરંભુ છું તે હાસ્યપાત્ર છે. છતાં જગતમાં વ્યવહાર કોઈ ને કોઈ પ્રકારે કરવો પડે છે. જેમ બીજનો ચંદ્ર બતાવવા આકાશને અડે તેવી લાંબી આંગળી કોઈની પાસે હોતી નથી તોપણ માત્ર અંગુલી–નિર્દેશથી તે દિશા દર્શાવી જોનારની દૃષ્ટિ ચંદ્ર પ્રત્યે વળે તેમ કરીએ છીએ, તેમ આ અલ્પ પ્રયત્ન શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના પ્રતાપ પ્રત્યે દૃષ્ટિ દેનારને ઉપયોગી નીવડે અને મારી વૃત્તિ મહાત્મા પુરુષનાં પ્રભાવશાળી વચનોમાં તથા તેના યોગસ્ફુરિત ચરિત્રમાં રહે એ શુભ આશયથી અણજુગતું કાર્ય માથે લેવાની ધૃષ્ટતા કરું છું. સર્વતોભદ્ર–સ્વપર–હિતકારી કાર્યની પ્રતીતિ થયા પછી આ કલમ પકડી છે તેમ છતાં, મારી અયોગ્યતાથી એ મહાપુરુષરૂપી ચંદ્રની પ્રભામાં કલંકરૂપ હું ન ભાસું તો ઠીક એ ભાવનાથી તે જ્ઞાની પુરુષના ચરણકમળમાં અહંભાવ અર્પણ કરી તેની કૃપારૂપ કિરણોમાં અભેદભાવે ફરી ફરી નમસ્કાર કરું છું.

"मत्वेति नाथ तव संस्तवनं मयेदम्
आरभ्यते तनुधियापि तव प्रभावात् ।
चेतो हरिष्यति सतां नलिनीदलेषु
मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिंदु: ॥७॥
आस्तां तव स्तवनमस्तसमस्तदोषम्
त्वत्संकथापि जगतां दुरितानि हन्ति ।
दूरे सहस्रकिरणः कुरुते प्रभैव
पद्माकरेषु जलजानि विकासभांजि ॥८॥

श्री मानतुंगाचार्य–भक्तामरस्तोत्र.

ભાવાર્થ—હે નાથ, તારું સ્તવન અનેક ભવનાં પાપનો નાશ કરનાર છે એમ માનીને, અલ્પ બુદ્ધિ હોવા છતાં તારા પ્રભાવના આલંબનથી આ તારી સ્તુતિ શરૂ કરું છું તે—કમલિનીપત્ર પર પડેલું જળબિંદુ પણ મનોહર મોતીની શોભા ધારણ કરે છે, તેમ સત્પુરુષોના ચિત્તની પ્રસન્નતાનું કારણ તારા પ્રભાવથી બનશે.

સમસ્ત દોષોને દૂર કરે તેવું તારું સ્તવન તો શું પણ તારી કથા પણ સર્વ લોકના કષ્ટોને કાપી નાખે છે; સહસ્ર કિરણોવાળો સૂર્ય દૂર રહો, માત્ર તેની અરુણોદયની પ્રભા જ સરોવરમાંના કમળોનો વિકાસ કરવા સમર્થ છે.

૧

સ્વ-વૃત્તાંત

નિદ્રામાંથી જાગતાં કોઈ આળસ મરડીને બેઠા થાય અને ઘરમાં મોટી સભાનાં ચિહ્ન જોતાં સંભ્રમમાં પડી જાય તેમ, [illegible] આગગાડી, ટપાલની અને [illegible] શરૂઆત થઈ હતી [illegible] પૂર્વમાં [illegible] પ્રયત્નોનાં બીજ [illegible] હતાં. હિંદમાં [illegible]

સંસ્કારો લાગ્યા હતાં. વાણિયાનાં બીજાં વણિક લોકો પણ જૈન ધર્મને અનુસરતાં હતાં. તે સર્વ સંસ્કારોના મિશ્રણ કોઈ અજબ રીતે ગંગા–યમુનાના સંગમની પેઠે આપણા બાળમહાત્માના હૃદયમાં રેડાતું હતું. પોતાની પ્રૌઢ વાણીમાં બાવીસ વર્ષની વયે આ બાળ વયનું વર્ણન 'સમુચ્ચય વયચર્યા' નામના લેખમાં પોતે કર્યું છે તે જ અહીં ઉતારી લઉં છું :

"સંવત ૧૯૨૪ના કાર્તિક સુદી ૧૫, રવિવારે મારો જન્મ હોવાથી આજે મને સામાન્ય ગણતરીથી બાવીસ વર્ષ પૂરાં થયાં. બાવીસ વર્ષની અલ્પ વયમાં મેં અનેક રંગ આત્મા સંબંધમાં, મન સંબંધમાં, વચન સંબંધમાં, તન સંબંધમાં અને ધન સંબંધમાં દીઠા છે. નાના પ્રકારની સૃષ્ટિરચના, નાના પ્રકારનાં સંસારી મોજાં, અનંત દુઃખમૂળ, એ બધાંનો અનેક પ્રકારે મને અનુભવ થયો છે. સમર્થ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ અને સમર્થ નાસ્તિકોએ જે જે વિચારો કર્યા છે, તે જાતિના અનેક વિચારો તે અલ્પ વયમાં મેં કરેલા છે. મહાન ચક્રવર્તીએ કરેલા તૃષ્ણાના વિચાર, અને એક નિસ્પૃહી મહાત્માએ કરેલા નિસ્પૃહાના વિચાર મેં કર્યા છે. અમરત્વની સિદ્ધિ અને ક્ષણિકત્વની સિદ્ધિ ખૂબ વિચારી છે. અલ્પ વયમાં મહત્ વિચારો કરી નાખ્યા છે, મહત્ વિચિત્રતાની પ્રાપ્તિ થઈ છે. એ સઘળું બહુ ગંભીર ભાવથી આજે હું દૃષ્ટિ દઈ જોઉં છું, તો પ્રથમની મારી ઊગતી વિચારશ્રેણી, આત્મદશા અને આજને આકાશ–પાતાળનું અંતર છે: તેનો છેડો અને આનો છેડો કોઈ કાળે જાણે મળ્યા મળે તેમ નથી. પણ શોચ કરશો કે એટલી બધી વિચિત્રતાનું કોઈ સ્થળે લેખન–ચિત્રન કર્યું છે કે નહિ? તો એટલું જ કહી શકીશ કે લેખન–ચિત્રન સઘળું સ્મૃતિના ચિત્રપટમાં છે. બાકી પત્ર–લેખિનીનો સમાગમ કરી જગતમાં દર્શાવવાનું પ્રયત્ન કર્યું નથી. યદિ હું એમ સમજી શકું છું કે તે વયચર્યા જનસમૂહને બહુ ઉપયોગી, પુનઃ પુનઃ મનન કરવા યોગ્ય અને પરિણામે તેઓ ભણીથી મને શ્રેયની પ્રાપ્તિ થાય તેવી છે: પણ મારી સ્મૃતિએ તે

પરિશ્રમ લેવાની મને આજ્ઞા ના કરી હતી. એટલે નિરૂપણનાથી આવા પ્રકારે રહી છું. પારિભાષિક વિચારથી ને વ્યક્તિની ઇચ્છાને દબાવી, તેજ વ્યક્તિને સમજતી તે ચર્ચાઓ ધીરે ધીરે ભાવશે તો, અવશ્ય ભવિષ્ય-પત્ર પર અહીંયા તેણીનું સંભારી રહી છું :—

સમુચ્ચય ચર્ચાઓ

" બાલ પણું [illegible] હતી. એટલે મને તે [illegible] હતી. [illegible]

પ્રકારથી જુદાઈના અંકુરો જોતો કે મારું અંતઃકરણ રડી પડતું. તે વેળા કલ્પિત વાતો કરવાની મને બહુ ટેવ હતી. આઠમા વર્ષમાં મેં કવિતા કરી હતી, જે પાછળથી તપાસતાં સમાપ હતી.

"અભ્યાસ એટલી ત્વરાથી કરી શક્યો હતો કે જે માણસે મને પ્રથમ પુસ્તકનો બોધ દેવો શરૂ કર્યો હતો, તેને જ ગુજરાતી કેળવણી ઠીક પામીને તે જ ચોપડીનો પાછો મેં બોધ કર્યો હતો. ત્યારે કેટલાક કાવ્યગ્રંથો મેં વાંચ્યા હતા. તેમ જ અનેક પ્રકારના બોધગ્રંથો—નાના–આડાઅવળા મેં જોયા હતા. જે પ્રાયઃ હજુ સ્મૃતિમાં રહ્યા છે.

ત્યાં સુધી મારાથી સ્વાભાવિક રીતે ભદ્રિકપણું જ સેવાયું હતું. હું માણસ જાતનો બહુ વિશ્વાસુ હતો; સ્વાભાવિક સૃષ્ટિરચના પર મને બહુ પ્રીતિ હતી.

"મારા પિતામહ કૃષ્ણની ભક્તિ કરતા હતા. તેમની પાસે તે વયમાં કૃષ્ણકીર્તનનાં પદો મેં સાંભળ્યાં હતાં; તેમ જ જુદા જુદા અવતારો સંબંધી ચમત્કારો સાંભળ્યા હતા; જેથી મને ભક્તિની સાથે તે અવતારોમાં પ્રીતિ થઈ હતી; અને રામદાસજી નામના સાધુની સમીપે મેં બાળલીલામાં કંઠી બંધાવી હતી; નિત્ય કૃષ્ણનાં દર્શન કરવા જતો; વખતોવખત કથાઓ સાંભળતો; વારંવાર અવતાર સંબંધી ચમત્કારમાં હું મોહ પામતો; અને તેને પરમાત્મા માનતો, જેથી તેને રહેવાનું સ્થળ જોવાની પરમ જિજ્ઞાસા હતી. તેના સંપ્રદાયના મહંત હોઈએ, સ્થળે સ્થળે ચમત્કારની હરિકથા કરતા હોઈએ અને ત્યાગી હોઈએ તો કેવી મજા પડે? એ જ વિકલ્પના થયા કરતી; તેમ જ કોઈ વૈભવી ભૂમિકા જોતો કે સમર્થ વૈભવી થવાની ઇચ્છા થતી. 'પ્રવીણ-સાગર' નામનો ગ્રંથ તેવામાં મેં વાંચ્યો હતો; તે વધારે સમજ્યો નહોતો; છતાં સ્ત્રી સંબંધી નાના પ્રકારનાં સુખમાં લીન હોઈએ, અને નિરુપાધિપણે કથા કથન શ્રવણ કરતા હોઈએ, તો કેવી આનંદદાયક દશા, એ મારી તૃષ્ણા હતી. ગુજરાતી ભાષાની વાચન-

માળામાં જગતકર્તા સંબંધી કેટલેક સ્થળે બોધ કર્યો છે તે મને દૃઢ થઈ ગયો હતો; જેથી જૈન લોકો ભણી મારી બહુ જુગુપ્સા હતી; બનાવ્યા વગર કોઈ પદાર્થ બને નહિ, માટે જૈન લોકો મૂર્ખ છે, તેને ખબર નથી. તેમજ તે વેળા પ્રતિમાના અશ્રદ્ધાળુ લોકોની ક્રિયા મારા જોવામાં આવી હતી, જેથી તે ક્રિયાઓ મલિન લાગવાથી હું તેથી બીતો હતો, એટલે કે તે મને પ્રિય નહોતી.

“ જન્મભૂમિકામાં જેટલા વાણિયાઓ રહે છે, તે બધાની કુલશ્રદ્ધા ભિન્ન ભિન્ન છતાં, કાંઈક પ્રતિમાના અશ્રદ્ધાળુને જ લગતી હતી, એથી મને તે લોકોનો જ પનારો હતો. પહેલેથી સમર્થ શક્તિવાળો અને ગામનો નામાંકિત વિદ્યાર્થી લોકો મને ગણતા. તેથી મારી પ્રશંસાને લીધે ચાલીને તેવા મંડળમાં બેસી મારી ચપળ શક્તિ દર્શાવવાનો હું પ્રયત્ન કરતો. કંઠીને માટે વારંવાર તેઓ મારી હાસ્યપૂર્વક ટીકા કરતા છતાં હું તેઓથી વાદ કરતો અને સમજણ પાડવા પ્રયત્ન કરતો, પણ હળવે હળવે મને તેમના પ્રતિક્રમણ સૂત્ર ઇત્યાદિ પુસ્તકો વાંચવા મળ્યાં. તેમાં બહુ વિનયપૂર્વક સર્વ જગત જીવથી મિત્રતા ઇચ્છી છે, તેથી મારી પ્રીતિ તેમાં પણ થઈ અને પેલામાં પણ રહી. હળવે હળવે આ પ્રસંગ વધ્યો. છતાં સ્વચ્છ રહેવાના તથા બીજા આચાર વિચાર મને વૈષ્ણવનાં પ્રિય હતા અને જગતકર્તાની શ્રદ્ધા [illegible]

થયેલ, તેથી ફરી ફરી તે જ સવાલ કરતા રહ્યા. પછી પિતામહે કીધું હા, તે વાત ખરી છે.

"અમે પૂછ્યું કે ગુજરી જવું એટલે શું ?"

પિતામહે કીધું : 'તેમાંથી જીવ નીકળી ગયો, અને હવે તે હાલી ચાલી બોલી શકે નહિ; કે ખાવું પીવું કશું કરી શકે નહિ. માટે તેને તળાવ પાસેના મસાણમાં બાળી આવશે.'

"અમે થોડી વાર ઘરમાં આમતેમ ફરી છૂપી રીતે તળાવે ગયા. ત્યાં પાળ ઉપરના બે શાખાવાળા બાવળ ઉપર ચઢી જોયું તો ખરેખર ચિતા બળતી હતી. કેટલાક માણસો આસપાસ બેઠેલા જોયા. તે વખતે અમને વિચાર થયો કે આવા માણસને બાળી દેવો એ કેટલી ક્રૂરતા ? આમ શા માટે થયું ? વગેરે વિચારો કરતાં પડદો ખસી ગયો." આટલું કહી તે તરત ઊભા થયા.

પદમશીભાઈએ કહ્યું : "સાહેબજી, એ વિષે હજી હું વધારે જાણવા માગું છું."

શ્રીમદે ટૂંકામાં પતાવતાં કહ્યું : "પછી શ્રી જૂનાગઢનો ગઢ જોયો ત્યારે ઘણો વધારો થયો. હવે ચાલો."

વિચારવાન જીવને ક્રોધાદિ કોઈ પ્રકૃતિની પરવશતાને લઈને ઘણું સહન કરવું પડ્યું હોય, કે કોઈ ઇષ્ટ વિયોગના કે પ્રિયજનના મરણ પ્રસંગો અનેક વાર વેઠવા પડ્યા હોય, કે મહા વ્યાધિના પ્રસંગો આવી પડ્યા હોય તેની સ્મૃતિ લાવી સંસારનો વિચાર કરે તો આ અનિત્ય પદાર્થો ઉપરની આસક્તિ ઓછી થઈ જાય છે; મમત્વ મોહ મોળાં પડે છે અને અજર, અમર અને નિત્ય એવા આત્મપદાર્થનો નિર્ણય કરવા વૃત્તિ જાગે છે. તો પછી જેને અનેક ભવમાં આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ તથા જન્મ, જરા, મરણનાં દુઃખ વેઠેલાં સ્મૃતિમાં તાજાં થયાં હોય; નરક આદિ ગતિનાં અકથ્ય દુઃખોની સ્મૃતિ જાગી હોય; તથા પરિભ્રમણનાં કારણો પૂર્વ ભવે સત્પુરુષો પાસે પ્રત્યક્ષ

સાંભળ્યાં હોય તે સર્વ ઉપદેશ જેને સ્મૃતિમાં પ્રત્યક્ષ ભાસતો હોય તેને જન્મ, જરા, મરણના ત્રાસ કેટલો વર્તે તથા પૂર્વ ભવે જાણેલો અને આરાધેલો મુક્તિનો માર્ગ આરાધવા કેટલી તત્પરતા હોય તે આપણી કલ્પનામાં આવવું પણ મુશ્કેલ છે.

બાળપણાનાં એક કાવ્યમાં શ્રીમદે લખ્યું છે :-

'અવળાં પણ સવળાં થશે, ટેક વાળે ટીક,
તપ્યા લોહને ટીપતાં, ગુજરી જશે અધિક "

ક્રોધાદિ સ્વભાવવાળા અનેક જીવો પશ્ચાત્તાપ થતાં કે યોગ્ય સમજણ લાગી જતાં નાનપણમાં સારા કહેવાતા સાથીઓ કરતા વિશેષ સારા નીવડ્યા છે.

જાતિસ્મરણ જ્ઞાન શ્રીમદ્‌ને સાત વર્ષે પ્રાપ્ત થયું અને વૈરાગ્ય વધવા લાગ્યો. 'અપૂર્વ અનુસાર' આવ્યો એમ સં. [illegible] નીચેના કાવ્યમાં પોતે જણાવે છે :-

"ધન્ય રે દિવસ આ અહો, જાગી રે શાન્તિ અપૂર્વ રે,
દશ વર્ષે રે ધારા ઉલસી, મટ્યો ઉદય કર્મનો ગર્વ રે. ધન્ય રે
ઓગણીસસેં ને એકત્રીસે આવ્યો અપૂર્વ અનુસાર રે,
ઓગણીસસેં ને બેતાલીસે, અદ્‌ભુત વૈરાગ્ય ધાર રે. ધન્ય રે

વળી સં. [illegible] અભિપ્રાય એક [illegible] પોતે જણાવે છે :

[illegible]

થયેલ, તેથી ફરી ફરી તે જ સવાલ કરતા રહ્યા. પછી પિતામહે ખીજા યા, તે વાત ખરી છે.

"અમે પૂછ્યું કે ગુજરી જવું એટલે શું?"

પિતામહે કહ્યું: 'તેમાંથી જીવ નીકળી ગયો, અને હવે તે હાલી ચાલી બોલી શકે નહિ; કે ખાવું પીવું કશું કરી શકે નહિ. માટે તેને તળાવ પાસેના મસાણમાં બાળી આવશે.'

"અમે થોડી વાર ઘરમાં આમતેમ ફરી છૂપી રીતે તળાવે ગયા. ત્યાં પાળ ઉપરના બે શાખાવાળા બાવળ ઉપર ચઢી જોયું તો ખરેખર ચિતા બળતી હતી. કેટલાક માણસો આસપાસ બેઠેલા જોયા. તે વખતે અમને વિચાર થયો કે આવા માણસને બાળી દેવો એ કેટલી ક્રૂરતા? આમ શા માટે થયું? વગેરે વિચારો કરતાં પડદો ખસી ગયો." આટલું કહી તે તરત ઊભા થયા.

પદમશીભાઈએ કહ્યું: "સાહેબજી, એ વિષે હજી હું વધારે જાણવા માગું છું."

શ્રીમદે ટૂંકામાં પતાવતાં કહ્યું: "પછી શ્રી જૂનાગઢનો ગઢ જોયો ત્યારે ઘણો વધારો થયો. હવે ચાલો."

વિચારવાન જીવને ક્રોધાદિ કોઈ પ્રકૃતિની પરવશતાને લઈને ઘણું સહન કરવું પડ્યું હોય, કે કોઈ ઇષ્ટ વિયોગના કે પ્રિયજનના મરણ પ્રસંગો અનેક વાર વેઠવા પડ્યા હોય, કે મહા વ્યાધિના પ્રસંગો આવી પડ્યા હોય તેની સ્મૃતિ લાવી સંસારનો વિચાર કરે તો આ અનિત્ય પદાર્થો ઉપરની આસક્તિ ઓછી થઈ જાય છે; મમત્વ મોહ મોળાં પડે છે અને અજર, અમર અને નિત્ય એવા આત્મપદાર્થનો નિર્ણય કરવા વૃત્તિ જાગે છે. તો પછી જેને અનેક ભવમાં આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ તથા જન્મ, જરા, મરણનાં દુઃખ વેઠેલાં સ્મૃતિમાં તાજાં થયાં હોય; નરક આદિ ગતિનાં અકથ્ય દુઃખોની સ્મૃતિ જાગી હોય; તથા પરિભ્રમણનાં કારણો પૂર્વ ભવે સત્પુરુષો પાસે પ્રત્યક્ષ

સાંભળ્યાં હોય તે સર્વ ઉપદેશ જેને સ્મૃતિમાં પ્રત્યક્ષ ભાસતો હોય તેને જન્મ, જરા, મરણનો ત્રાસ કેટલો વર્તે તથા પૂર્વ ભવે જાણેલો અને આરાધેલો મુક્તિનો માર્ગ આરાધવા કેટલી તત્પરતા હોય તે આપણી કલ્પનામાં આવવું પણ મુશ્કેલ છે.

બાળપણાનાં એક કાવ્યમાં શ્રીમદે લખ્યું છે :–

'અવળાં પણ સવળાં થશે. કૈંકને વાગે ઠીક,
તાપ્યા લોકને ટીપતાં, ઝાપટી જશે અનેક "

ક્રોધાદિ સ્વભાવવાળા અનેક જીવો પશ્ચાત્તાપ થતાં કે ગાઢ સમજણ લાગી જતાં નાનપણમાં સારા થવાના સાધકો [illegible] સારા નીવડ્યા છે.

જાતિસ્મરણ જ્ઞાન શ્રીમદને સાત વર્ષે પ્રાપ્ત થયું અને વૈરાગ્ય વધવા લાગ્યો. 'અપૂર્વ અનુસાર' આવ્યો એમ [illegible] નીચેના કાવ્યમાં પોતે જણાવે છે :–

" ધન્ય રે દિવસ આ અહો, જાગી રે શાંતિ અપૂર્વ રે,
દશ વર્ષે રે ધારા ઉલસી, મટ્યો ઉદય કર્મનો ગર્વ રે. ધન્ય૦
ઓગણીસસેં ને એકત્રીસે આવ્યો અપૂર્વ અનુસાર રે.
ઓગણીસસેં ને બેતાળીસે, અદ્ભુત વૈરાગ્યધાર રે ધન્ય૦

વળી એ જ અભિપ્રાય [illegible]
[illegible] જણાવે છે.

[illegible]

આવી પડો, ગમે તો જીવન કાળ એક સમય માત્ર હો, અને દુર્નિમિત્ત હો, પણ એમ કરવું જ. ત્યાં સુધી હે જીવ ! છૂટકો નથી."

આમ નેપથ્યમાંથી ઉત્તર મળે છે. અને તે યથાયોગ્ય લાગે છે. ક્ષણે ક્ષણે પલટાતી સ્વભાવવૃત્તિ નથી જોઈતી. અમુક કાળ સુધી શૂન્ય સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો અમુક કાળ સુધી સંત સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો અમુક કાળ સુધી સત્સંગ સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો આર્યાચરણ સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; (આર્યાચરણ=આર્ય પુરુષોએ કરેલાં આચરણ) તે ન હોય તો જિન ભક્તિમાં અતિ શુદ્ધભાવે લીનતા સિવાય કંઈ નથી જોઈતું; તે ન હોય તો પછી માગવાની ઇચ્છા પણ નથી.

ગમ પડયા વિના આગમ અનર્થકારક થઈ પડે છે. સત્સંગ વિના ધ્યાન તે તરંગરૂપ થઈ પડે છે. સંત વિના અંતની વાતમાં અંત પમાતો નથી. લોક સંજ્ઞાથી લોકાગ્રે જવાતું નથી. લોકત્યાગ વિના વૈરાગ્ય યથાયોગ્ય સ્થિતિ પામવો દુર્લભ છે.

"એ કંઈ ખોટું છે ! શું ?"

પરિભ્રમણ કરાયું તે કરાયું, તેનાં પ્રત્યાખ્યાન લઈએ તો ?

લઈ શકાય.

એ પણ આશ્ચર્યકારક છે.

અત્યારે એજ, ફરી યોગવાઈએ મલીશું.

એજ વિજ્ઞાપન.

વળી સં. ૧૯૪૯ના ચૈત્ર સુદ ૧ના એક પત્રમાં કહે છે કે;

જે તીર્થંકરદેવે સ્વરૂપસ્થ આત્માપણે થઈ, વક્તવ્યપણે જે પ્રકારે તે આત્મા કહી શકાય તે પ્રમાણે અત્યંત યથાસ્થિત કહ્યો છે, તે તીર્થંકરને બીજી સર્વ પ્રકારની અપેક્ષાનો ત્યાગ કરી નમસ્કાર કરીએ છીએ.

પૂર્વે ઘણાં શાસ્ત્રોનો વિચાર કરવાથી, તે વિચારના ફળમાં

અનુભવને વિષે જેનાં વચનથી ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તે તીર્થંકરનાં વચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

ઘણા પ્રકારે જીવનો વિચાર કરવાથી, તે જીવ આત્મારૂપ પુરુષ વિના જાણ્યો જાય એવો નથી, એવી નિશ્ચળ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ તે તીર્થંકરના માર્ગબોધને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તે જીવનો વિચાર થવા અર્થે, તે જીવ પ્રાપ્ત થવા અર્થે યોગાદિક અનેક સાધનોનો બળવાન પરિશ્રમ કર્યે છતે પ્રાપ્તિ ન થઈ, તે જીવ જે વડે સહજ પ્રાપ્ત થાય છે, તેજ કહેવા વિષે જેનો ઉદ્દેશ છે, તે તીર્થંકરના ઉદ્દેશવચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

તેમ સં. ૧૯૪૭ના શ્રાવણ વદ ૫ ના પત્રમાં લખ્યું છે કે :—

પૂર્વ કાળમાં જે જે જ્ઞાની પુરુષના પ્રસંગો વ્યતીત થયા છે, તે કાળ ધન્ય છે, તે ક્ષેત્ર અત્યંત અત્યંત ધન્ય છે, તે શ્રવણને, શ્રવણના કર્તાને અને તેમાં ભક્તિભાવવાળા જીવોને ત્રિકાળ દંડવત્ છે. તે આત્મસ્વરૂપમાં ભક્તિ, ચિંતન, આત્મવ્યાખ્યાની જ્ઞાની પુરુષની વાણી અથવા જ્ઞાનીના [illegible] માર્ગાનુસારી જ્ઞાની પુરુષનાં [illegible] અપૂર્વતાને [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

સંપાદન કર્યાં હતાં. સ્ત્રી કેળવણીની ઉપયોગિતા વિષે એક નિબંધ પણ લખ્યો હતો.

બાર વર્ષની વયે ત્રણ દિવસમાં ઘડિયાળ ઉપર ત્રણસો કડીઓ લખી હતી. તેર વર્ષની વયે તેઓ અંગ્રેજી ભાષાનો અભ્યાસ કરવા રાજકોટ ગયા. અંગ્રેજી અભ્યાસ કેટલો અને કેટલા વખતમાં થયો હતો તેની કોઈ સહાધ્યાયી કે શિક્ષક તરફથી માહિતી મળી શકી નથી. એક વખતે કચ્છના દીવાન મણિભાઈ જશભાઈએ શ્રીમદ્‌ને કચ્છ તરફ પધારવા વિનંતી કરી હતી તે ઉપરથી તે કચ્છ તરફ પધાર્યા હતા. ત્યાં ધર્મ સંબંધી સારું ભાષણ કર્યું હતું. કચ્છના લોકો પ્રશંસા કરતા કે આ છોકરો મહાપ્રતાપી યશવાળો થશે.

તેર વર્ષની વયથી એમણે નિયમથી ખાનગીમાં નવા નવા વિષયોનો અભ્યાસ કરવા માંડયો હતો અને પંદર વર્ષની વય સુધીમાં ઘણા વિષયો સંબંધી વિચક્ષણ જ્ઞાન એમણે પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

૪

ન્યાયાધીશ ઉપર નિષ્કામ ઉપકાર

કચ્છ-કોડાયના રહીશ શા. હેમરાજભાઈ તથા નળિયાના રહીશ શા. માલસીભાઈ એ બે જણાએ સાંભળ્યું કે વવાણિયા-નિવાસી કવિરાજ રાજચંદ્રભાઈ મહાબુદ્ધિશાળી છે; નાની વયમાં અવધાનો કરે છે. તેથ તેમને મળવું એમ વિચાર કરી બન્ને જણ સાંઢણી ઉપર સવાર થઈ વવાણિયા તરફ રવાના થયા. વવાણિયા તપાસ કરતાં જણાયું કે તે તો મોરબી ગયા છે. એટલે તેઓ પણ મોરબી તરફ રવાના થયા.

શ્રીમદ્ મોરબી આવ્યા અને પોતાના મોસાળમાં રાજકોટ જવાને તેમનો વિચાર હતો તેથી મોરબીના ભાઈઓએ સારા સાથની તપાસ કરી તો ખબર મળ્યા કે મોરબીના ન્યાયાધીશ ધારસીભાઈ રાજકો

જવાના છે તેથી તેમને પૂછવામાં આવ્યું કે તમે આ રાયચંદભાઈને રાજકોટ સાથે તેડી જશો? રાજકોટ તેમને મોસાળે તેમને જવું છે. ધારશીભાઈએ હા પાડી અને પોતાની સાથે તેમને રાજકોટ તેડી ગયા.

ભાઈ [illegible] મોરબી આવ્યા ત્યારે તપાસ કરતાં ખબર મળી કે તે તો રાજકોટ ગયા છે; તેથી પોતે પણ રાજકોટ જવું એવો વિચાર કરી તે પણ રાજકોટ તરફ રવાના થયા.

ધારશીભાઈને શ્રીમદ્ સાથે માર્ગમાં વાતચીતનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં તેમને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું કે આટલી લગભગ દશ વર્ષની વયમાં આ છોકરો કેવા પ્રકારનો છે! મોટી ઉંમરના માણસો પણ જે વાતો ન કરી શકે તેવી બુદ્ધિની વાતો સાંભળી ધારશીભાઈને પ્રેમ થયું કે શી આ છોકરાની બુદ્ધિ છે! તેમના ગુણથી આકર્ષાઈને ધારશીભાઈ બોલ્યાઃ "રાયચંદભાઈ, રાજકોટમાં અમારી સાથે જ તમે રહેજો."

ત્યારે શ્રીમદે કહ્યું: "ના, મારા મોસાળે રહીશ."

ધારશીભાઈએ ઘણો આગ્રહ કર્યો ત્યારે શ્રીમદે કહ્યું: "તમારે ત્યાં જમવા આવીશ, પણ રહેવાનું તો મોસાળમાં જ રાખું."

શ્રીમદ્ રાજકોટ [illegible] મોસાળમાં આવ્યા ત્યારે [illegible] પૂછ્યું: "તમે કોની સાથે આવ્યા?"

શ્રીમદે કહ્યું: "ધારશીભાઈ સાથે આવ્યો છું."

[illegible]

[illegible]

ધારસીભાઈએ પૂછ્યું: "કેમ?"

શ્રીમદે કહ્યું: "હું પૂછું છું."

ત્યારે ધારસીભાઈએ કહ્યું: "સગપણસંબંધ નથી, પણ રા
સંબંધી ખટપટ ચાલે છે."

શ્રીમદે કહ્યું: "તેમ છે, તો તમારે સાવચેતીમાં રહેવું, કેમકે તમારે માટે તેઓ ઉપાય શોધતા હતા. લાગ ફાવે તો ઠેકાણે કરી દેવાની વાત કરતા હતા. માટે તે વિષે પ્રમાદી ન થવું."

ધારસીભાઈએ પૂછ્યું: "પણ તમે એ કેમ જાણ્યું કે મારે માટે તેઓ આમ કરવા ધારે છે?"

શ્રીમદે ઉત્તર દીધો: "હું જમતો હતો ત્યારે બહાર હું સાંભળું તેટલા મોટા સાદે તે વાતો કરતા હતા અને હું કોની સાથે આવ્યો તે તેમણે મને પૂછ્યું ત્યારે મેં તમારું નામ આપ્યું હતું. તે ઉપરથી તેમણે તે પ્રસંગે વાત ઉપાડી હતી."

ધારસીભાઈએ પૂછ્યું: "પણ તમારા દેખતાં તેવી વાતો તે કેમ કરે?"

શ્રીમદે કહ્યું: "આ નાનો બાળ છે, આને એ બાબતની શી સમજણ પડવાની છે? એમ જાણી તે વાતો કરતા હતા. એટલે તમને કહેવા—જણાવવા માટે આવ્યો છું."

ધારસીભાઈના મનમાં થયું કે અહો! આ બાળકમાં કેટલી ઉપકારબુદ્ધિ! મોટા માણસને પણ ન સૂઝે તેવો મહાઉપકાર આ બાળ કરે છે! સારું થયું કે હું એમને તેડી લાવ્યો. ધન્ય છે આ બા મહાત્માને! ધન્ય મારાં ભાગ્ય કે એમનો મને સંગ થયો! એ વિચારી તે ઘણા આનંદ પામ્યા.

શ્રીમદ્‌માં અદ્‌ભુત શક્તિઓ હતી: જ્ઞાન નિર્મળ હતું તેથી તેમ
–નમાં જણાયું કે કચ્છના બે ભાઈઓ સાંઢણી ઉપર સવાર થઈ આવ

મુસાફરી કરતા આવે છે; એટલે તેમણે પારસીબાઈને પૂછ્યું : "બે જણ કચ્છથી આવનાર છે; તેમનો ઉતારો તમારે ત્યાં રાખશો?"

પારસીબાઈએ કહ્યું : "હા, ખુશીથી મારે ત્યાં તેમનો ઉતારો રાખજો. હું તેમને માટે સર્વ બંદોબસ્ત કરીશ."

પછી નિશ્ચિત થઈ શ્રીમદ્ તે કચ્છના ભાઈઓને આવવાના માર્ગ તરફ સામા ગયા. દૂરથી હેમરાજભાઈએ અટકળ કરી કે આ તો આવે છે તે રાયચંદ નામનો છોકરો તો નહિ હોય?

નજીક આવ્યા એટલે શ્રીમદે તેમને નામ દઈને બોલાવ્યા : "કેમ હેમરાજભાઈ! કેમ માલશીભાઈ!"

તે બન્નેને વિચાર થયો કે આપણાં નામ એ ક્યાંથી જાણે, કેમ કે કોઈને આગળ ખબર તો આપી નથી.

બન્નેએ આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું : "તમે જ રાયચંદભાઈ છો કે?"

કરી, તે શ્રીમદ્દે સ્વીકાર્યો એટલે તેમણે 'સંઘપટ્ટક' નામના ગ્રંથમાંથી ગાથા તે લેતા આવ્યા હતા, તેના અક્ષરો આડા અવળી રીતે શ્રીમદ્દને સંભળાવ્યા, તે યાદ રાખી તેમણે આખો શ્લોક બોલી બતાવ્યો, તેથી બન્ને ચકિત થઈ ગયા.

એ બન્ને કચ્છના ભાઈઓના મનમાં એમ થયું કે આમને આપણે કાશીએ શું લઈ જવા? છતાં જે માટે આવ્યા છીએ તે માટે પ્રયત્ન તો કરવો; પછી જેમ થવાનું હશે તેમ થશે. આપણે તો સ્પષ્ટ હેતુ કહી બતાવવો. પછી તેમણે કહ્યું : " આપને ભણાવવા માટે કાશી લઈ જવા માટેની વિનંતી કરવા અમે આવ્યા છીએ. માટે આપ કાશી ચાલો. આપના કુટુંબને માટે તેમજ આપને માટે ખાવાપીવા વગેરે સર્વ સગવડ પગાર વગેરે અમે કરીશું પણ આપ અમારી સાથે ચાલો તો મોટો ઉપકાર થાય." આમ અનેક લાલચો વગેરે આપવા માટે કહ્યું; છતાં તેમણે ના પાડી અને જણાવ્યું કે અમારાથી આવવાનું નહિ બને; એટલે તેઓ મનમાં સમજી ગયા કે પ્રથમથી જ અનુમાન કરેલું કે આપણી ધારણા પાર પડે તેમ નથી અને તેમજ બન્યું. એ તો ભણેલા જ છે; કાશી જઈ તેમને કંઈ વિશેષ શીખવું પડે તેમ નથી.

પછી ધારસીભાઈ પાસે તેઓ ગયા ત્યારે ધારસીભાઈએ તે બન્નેને એકાંતમાં જણાવ્યું કે રાયચંદભાઈ સાથે થયેલી વાત મને કહેવા લાયક હોય તો કહો. ત્યારે હેમરાજભાઈ બોલ્યા : " છુપાવવા જેવી કોઈ પણ વાત નથી. પણ અમારી જે ધારણા હતી તે પાર ન પડી."

ધારસીભાઈએ પૂછ્યું : "કેમ પાર ન પડી?" તેના ઉત્તરમાં તેમણે ઉપર બનેલો પ્રસંગ કહી બતાવ્યો. તથા વિશેષમાં જણાવ્યું. " અમે જણાવ્યું ન હોતું તો પણ પોતાની મેળે સામા આવ્યા, અમને અમારા નામથી બોલાવ્યા, અહીં બધી તૈયારી કરાવી. આ કોઈ આશ્ચર્યકારી મહાપુરુષ છે."

તે સાંભળી ધારશીભાઈને પણ પ્રથમ તો આનંદ સહિત આશ્ચર્ય લાગ્યું કે અહો! રાયચંદભાઈ ભૂલ કરે છે કે આટલી બધી સગવડ કરી આપે છે છતાં ઘા કેમ કરતા નથી? તેમણે ભલું કર્યું એ. પણ પાછળથી એમને પણ સમજાયું કે જે વ્યક્તિ આટલી નાની ઉંમરમાં આવી અજબ શક્તિ ધરાવે છે, તેને ભાગવું પણ શું હોય? વળી એમની ગંભીરતા પણ કેટલી છે કે સાગરની પેઠે સર્વ સમાવી શકે છે. લગાર માત્ર પણ છલકાતા નથી; એમ એમના જ્ઞાનાદિ ગુણની મહત્તા તેમને ભાસી; તેથી પ્રથમ પોતાની ગાદી ઉપર બેસાડતા તેને બદલે ત્યારથી આ મહાપુરૂષ છે એમ લાગ્યું એટલે પોતાને આસને—ગાદીતકિએ શ્રીમદ્‌ને બેસાડતા અને પોતે તેમની સામે વિનયભાવથી બેસતા; પુત્રભાવ ધારણ કરી વિનય સાચવતા અને જેમ જેમ શ્રીમદ્‌નો સમાગમ પાછળની જિંદગીમાં વધતો ગયો તેમ તેમ વિશેષ આત્મહિત તેમને લાગ્યું હતું તથા તેમને સદ્‌ગુરુ તરીકે માની તેમનું શરણ સ્વીકાર્યું હતું.

શ્રીમદ્‌ને પાછા વવાણિયા જવા વિચાર થયો ત્યારે તેમને માટે [illegible]

[illegible]

વિનંતી કરી તેમની આગના સ્વાગતા સાચવી, પણ પોતાને ઘેર ભાડાના પૈસા જોઇના હતા તે પણ તે ખાતર હાથ લાંબો કરી દીન કરી નહિ.

૫

સ્ત્રીનીતિ બોધક (ગરબાવળી)

સં. ૧૯૪૦માં બહાર પડેલ 'સ્ત્રીનીતિ બોધક વિભાગ ૧લો' શ્રીમદ્‌ના સોળ વર્ષ પહેલાં લખેલાં લખાણોમાંનું પ્રથમ પુસ્તક છે તેના મુખપૃષ્ઠ ઉપર ભુજંગી છંદની એક કડી છે.

"થવા દેશ આબાદ સૌ હોંશ ધારો,
ભણાવી ગણાવી વનિતા સુધારો;
થતી આર્યભૂમિ વિષે જેહ હાનિ,
કરો દૂર તેને તમે હિત માની."

નારીકેળવણીની આગ સૂચના કરી, સંસાર–સુધારાની પ્રેરણારૂપે નારીકેળવણી વિષે નીચેનો મનહર છંદ પ્રથમ પાને પાછળ છાપેલો છે:

"કુધારે કરેલો બહુ, હુમલો હિંમત ધરી,
વધારે વધારે જોર, દરશાવિયું ખરે;
સુધારાની સામી જેણે, કમર કસી છે કશી,
નિત નિત કુસંપ જે, લાવવાને ધ્યાન ધરે;
તેને કાઢવાને તમે, નાર–કેળવણી આપો,
ઉચ્ચરો નઠારા ડોળ, બીજા જે બાધુ નહીં;
[illegible] પ્રેમ કહે, સદ્દિશી સુજ્ઞાન જનો,
[illegible] કામ એ, કેમ નહિ આદરે?"

[illegible] ઉદ્દેશ તેની નાની બેનનું ગાયાંનું [illegible] સુદર [illegible] લખી છે. નારીકેળવણી વધતી જાય તેની

અધિક વાંચવાનો શોખ વધે. તેને માટે સ્ત્રીઓને યોગ્ય સારાં પુસ્તકો લખવા વિદ્વાનોને વિનંતી કરી જૂના વિચારના લોકોના સ્ત્રીકેળવણી સામે મૂકાતા આક્ષેપો દૂર કર્યા છે. તે વખતે છપાયેલાં સ્ત્રીઓને વાંચવા યોગ્ય ખંભાત પુસ્તકોના નામ આપ્યાં છે. સ્ત્રીઓ નહિ સુધરવાનું કારણ આપણામાં કુસંપ અને વહેમ કે અજ્ઞાન છે એમ જણાવી આપણ-ભાઈઓની જાતિ વિચારવા વિનંતી કરી છે. ત્રણ ભાગમાં 'સ્ત્રીનીતિ બોધક' લખવા વિચાર રાખી આ પ્રથમ ભાગ બહાર પાડ્યો છે. મારી હિંમત વધારવા અને ... લાભ ... કે તેનાથી ... આનામાં પ્રથમ વિભાગ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] સાહસં [illegible] [illegible] [illegible]:

[illegible] [illegible] તો. [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]

હાલ આ પુસ્તકની છાપેલી પ્રત ઘણી રહેલી નથી. અને પ્રચાર વધું ખોલવાના આ સમાજને અતિ ઉપયોગી પુસ્તકનો કંઈક પરિચય વાંચનારને કરાવવાના હેતુથી વિસ્તૃત અવતરણો ટાંકવામાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેમ કહ્યું કે આ 'સ્ત્રીનીતિ બોધક'ની ફરી આવૃત્તિ [illegible] [illegible] પડે તો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઉપયોગી નીવડે એમ લાગે છે.

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'સ્ત્રીનીતિ બોધક' [illegible] [illegible] [illegible] પોતાની [illegible] [illegible] પોતાની [illegible] [illegible] [illegible] પોતાની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

મોક્ષમાળા—બાલાવબોધ

જેમ ગંગા નદી ઊંચા હિમાલય પર્વતના ભંડાર અને ઝરણાંનાં પાણીના પ્રવાહોને વહાવતી જંગલોના જગતમાં થઈને અનેક આશ્રમો, ગામડાં, ગુરુકુળો, અને શહેરો તથા વન ઉપવન અને ક્ષેત્રોને ઉપકાર કરતી અપાર પ્રદેશમાં મોટા પટ સરિત યમુના આદિ નદીઓનાં ભેગી સાગરમાં જઈને શમાય છે તેમ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની પ્રજ્ઞા પૂર્વે આરાધેલા અનેક મહાપુરુષોના ઉપદેશામૃતના સંગમના ભંડારમાંથી ઉદ્ભવી અનેક વિષયના ગ્રંથોના વાંચનનો સાર સંગ્રહી અનેક ગુરુકેડીઓ વટાવીને પોતાના પરિચિત અપરિચિત નરનારીઓ, બાળક-યુવાન-વૃદ્ધ, પુસ્તકાલય, શાળાઓ, શિક્ષકો અને અનેક જમાનાની પ્રજાને ઉપકાર કરતી. વિશાળ અનુભવ પ્રગટ કરતી, મોક્ષમાર્ગને ઉપયોગી વૈરાગ્ય, વિવેક અને ઉપશમને વિસ્તારતી આત્માની અનંત શક્તિઓના નિધાનરૂપ મોક્ષમાં શમાય છે.

'[illegible]
આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવાનો હેતુ ઉછરતા બાળ યુવાનો અવિવેકી વિદ્યા પામી આત્મસિદ્ધિથી ભ્રષ્ટ થાય છે તે ભ્રષ્ટતા અટકાવવાનો પણ છે. બહુ ઊંડા ઊતરતાં આ મોક્ષમાળા મોક્ષના કારણરૂપ થઈ પડશે.

'પાઠક અને વાચક વર્ગને મુખ્ય ભલામણ એ છે કે શિક્ષાપાઠ પાઠે કરવા કરતાં જેમ બને તેમ મનન કરવા. તેનાં તાત્પર્ય અનુભવવાં. જેઓની સમજણમાં ન આવતા હોય તેમણે જ્ઞાતા શિક્ષક કે મુનિઓથી સમજવા, અને એવી જોગવાઈ ન હોય તો પાંચ સાત વખત તે પાઠો વાંચી જવા. એક પાઠ વાંચી ગયા પછી અર્ધ ઘડી તે પર વિચાર કરી અંતઃકરણને પૂછવું કે શું તાત્પર્ય મળ્યું? તે તાત્પર્યમાંથી હેય (ત્યાગવા યોગ્ય), જ્ઞેય (જાણવા યોગ્ય) અને ઉપાદેય (આદરવા યોગ્ય) શું છે? એમ કરવાથી આખો ગ્રંથ સમજી શકાશે; હૃદય કોમળ થશે; વિચાર શક્તિ ખીલશે; અને જૈન તત્ત્વ પર રૂડી શ્રદ્ધા થશે. આ ગ્રંથ કંઈ પઠન કરવારૂપ નથી; પણ મનન કરવારૂપ છે. અર્થરૂપ કેળવણી એમાં યોજી છે તે યોજના બાલાવબોધ રૂપ છે, વિવેચન અને પ્રજ્ઞાવબોધ ભાગ ભિન્ન છે. આ એમાંનો એક કકડો છે. છતાં સામાન્ય તત્ત્વ રૂપ છે.

જ્ઞાની પુરુષોનાં વચનોમાં અપૂર્વ ચમત્કાર રહેલો છે: તે આત્માને જાગ્રત કરનાર છે. કોઈ જીવ એક જ વાક્યથી આત્મજ્ઞાન પામ્યા છે. અષ્ટાવક્રે જનકવિદેહીને 'બ્રહ્મ સત્યં, જગત્ મિથ્યા' એટલું જ જણા વતાં પેંગડે પગ અને બ્રહ્મ-ઉપદેશની કહેવત પ્રમાણે તેમને આત્મસ્વરૂપ સમજાતાં વાર ન લાગી અને કોઈને માટે અનેક ગ્રંથોના ઉપદેશની જરૂર પડે છે, તેમ કોઈ યોગ્ય આત્માને 'દયા ધર્મનું મૂળ છે' 'અહિંસા પરમ ધર્મ છે' એમ વિચારતાં આત્મધર્મની ઓળખાણ થઈ જાય, તેવું પ્રથમ કાવ્ય અત્યંત મહત્વનું છે.

કોઈ કોઈ વિચારવાન જીવોને આ જગતની વિચિત્રતા વિચારત પણ આત્મજ્ઞાન થયું છે. વર્તમાન સ્થિતિનો વિચાર કરતાં પૂર્વ ભવ સ્મરણ થયું છે. અને તેથી પહેલાં હતો, હાલ છે અને અનંતકા સુધી રહેશે એવા શાશ્વત આત્માનું અસ્તિત્વ અને ઓળખાણ થયું છે તે વિચારમાં પ્રેરવા 'કર્મના ચમત્કાર' નામે ત્રીજો પાઠ બાળકો સમજાય તેવી સરળ છતાં અસરકારક ભાષામાં—જીવ બાંધેલાં ક ભોગવે છે—એ વિષે યોજ્યો છે.

બાંધેલાં કર્મથી જીવ છૂટી શકે છે: અને સર્વ કર્મથી મુક્ત થ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રથમ સાધન મનુષ્ય દેહ છે. તેની મહત્તા આત ધર્મ આરાધવાથી છે પણ મનુષ્યની આકૃતિથી નથી. વાંદરાને પ મનુષ્યને મળતી આકૃતિ છે, વગેરે ઉપદેશથી તથા મહાપુરુષો અ વયમાં પણ આત્માને ઓળખી મનુષ્ય જીવન સફળ કરી ગયા છે મ મરણ આવતા પહેલાં ચેતી જવા માટે 'માનવદેહ' નામનો પ ચોથો મૂક્યો છે.

દૃષ્ટાંત અને કથાઓથી ઉપદેશની ઊંડી છાપ પડે છે, કડવી હિતકારી ગોળી ગોળે વિંટાળીને ખવરાવવાથી રુચિ સહિત બા ખાઈ જાય છે. તેમ શાસ્ત્રોમાં પણ ઉત્તમ સિદ્ધાંતો સમજા કથાનકોનો ઉપયોગ થયેલો છે. 'ઉત્તરાધ્યયન' નામના જૈન શાસ્ત્ર

કાર્યો કે અન્ય પ્રસંગોમાં બધું જીવન વહ્યું જવા ન દે, એ લક્ષથી ટૂંકામાં ત્રણે તત્ત્વની માત્ર રૂપરેખા દર્શાવી છે. 'પ્રજ્ઞાવબોધ'ની સંકલનામાં આ ત્રણે તત્ત્વો વિશેષ વિચાર દર્શાવવાનો અભિપ્રાય રાખ્યો લાગે છે.

પછી સત્ય ધર્મની પ્રાપ્તિ જેને થઈ છે તે ગૃહસ્થ કેવી રીતે વર્તે તો ઉત્તમ ગતિ પામે તે વિષે સૂત્રાત્મક પણ સુંદર માર્ગદર્શક પાઠ લખ્યો છે.

જિનેશ્વરની ભક્તિ વિષે બે પાઠ અને ભક્તિ વિષે એક કાવ્ય લખ્યું છે તેમાંનો પ્રથમનો પાઠ સંવાદરૂપે લખેલો છે અને સત્દેવ કોને કહેવા તે વિષે ચર્ચા કરીને 'શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ સિદ્ધ ભગવાન તેમજ સર્વ દૂષણરહિત કર્મ મલહીન, મુક્ત, વીતરાગ સકળ ભય રહિત, સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી, જિનેશ્વર ભગવાનની ભક્તિથી આત્મશક્તિ પ્રકાશ પામે છે' એમ સાબિત કર્યું છે.

તે વર્ષ સુધીની 'સમુચ્ચય વયચર્યા'માં પોતે જણાવ્યું છે કે પ્રથમ જગકર્તામાં શ્રદ્ધા હતી. પછી જન્મભૂમિના જૈનોના સંસર્ગથી તથા પ્રતિક્રમણાદિ પુસ્તકોના વાચનથી જિનેશ્વર દેવ ઉપર પણ શ્રદ્ધા થઈ હતી. પછીના કાળમાં વૈરાગ્ય અને વિચારના બળે એક જિનેશ્વર દેવ ઉપર શ્રદ્ધા દૃઢ થયેલી અને બીજા શિવ વિષ્ણુ આદિ દેવોની ભક્તિ મોક્ષ આપે તેવી લાગતી નથી એવી માન્યતા થયેલી સ્પષ્ટ આ પાઠમાં તેમણે દર્શાવી છે. મોક્ષમાળામાં પાઠ ૬૦, ૯૭ અને ૧૦૬માં પણ એ માન્યતા કેવા વિચારોથી થઈ છે તેનું કંઈક ધ્યાન આપેલું છે, તે નીચેના ઉતારા વાંચવાથી સ્પષ્ટ સમજાય છે :

"બીજા ધર્મમતોમાં તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી યથાર્થ સૂક્ષ્મ વિચારો નથી. કેટલાક જગતકર્તાનો બોધ કરે છે; જગતકર્તા પ્રમાણ વડે સિદ્ધ થઈ શકતો નથી."

"પવિત્ર જૈનદર્શનને નાસ્તિક કહેવરાવનારાઓ એક મિથ્યા

"પ્રશ્ન : આપનું તો મને લાગે છે કે મહાવીરાદિ જિનેશ્વરનું કથન ન્યાયના કાંટા પર છે. પરંતુ જગતકર્તાની તેઓ ના પાડે છે અને જગત અનાદિ અનંત છે એમ કહે છે તે વિષે કંઈ કંઈ શંકા થાય છે કે આ અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રયુક્ત જગત વગર બનાવ્યે ક્યાંથી હોય?

"ઉત્તર : આપને જ્યાં સુધી આત્માની અનંત શક્તિની લેશ પણ દિવ્ય પ્રસાદી મળી નથી, ત્યાં સુધી એમ લાગે છે; પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાને એમ નહીં લાગે. 'સમ્મતિ તર્ક' આદિ ગ્રંથોનો આપ અનુભવ કરશો એટલે એ શંકા નીકળી જશે.

"પ્રશ્ન : પરંતુ સમર્થ વિદ્વાનો પોતાની મૃષા વાતને પણ દૃષ્ટાંતાદિકથી સિદ્ધાંતિક કરી દે છે: એથી એ તૂટી શકે નહિ પણ સત્ય કેમ કહેવાય?

"ઉત્તર : પણ આને કંઈ મૃષા કથવાનું પ્રયોજન નહોતું, અને પળભર એમ માનીએ, કે એમ આપણને શંકા થઈ કે એ કથન મૃષા હશે તો પછી જગતકર્તાએ એવા પુરુષને જન્મ પણ કાં આપ્યો? નામબોળક પુત્રને જન્મ આપવા શું પ્રયોજન હતું? તેમ વળી એ પુરુષો સર્વજ્ઞ હતા; જગતકર્તા સિદ્ધ હોત તો એમ કહેવાથી તેઓને કંઈ હાનિ નહોતી."

શ્રી આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર સં. ૧૯૫૨માં રચ્યું તેમાં પણ પોતે ઈશ્વર વિષે જણાવ્યું છે:

"કર્તા ઈશ્વર કોઈ નહિ, ઈશ્વર શુદ્ધ સ્વભાવ;
અથવા પ્રેરક તે ગણ્યે, ઈશ્વર દોષપ્રભાવ."

"ભાવાર્થ—જગત અથવા જીવોનાં કર્મોનો ઈશ્વર કર્તા કોઈ છે નહિ; શુદ્ધ આત્મસ્વભાવ જેનો થયો છે તે ઈશ્વર છે, અને તેને જો પ્રેરક એટલે કર્મકર્તા ગણીએ તો તેને દોષનો પ્રભાવ થયો ગણાવો જોઈએ; માટે ઈશ્વરની પ્રેરણા જીવના કર્મ કરવામાં પણ કહેવાય નહીં."

ધર્મદૃઢતા એક પાઈ જેવા લાભ માટે ધર્મશાખ કાઢે તેવી છે તેનો ખેદ પ્રગટ કર્યો છે.

લોર્ડ બેકનના નિબંધોની સ્મૃતિ કરાવે તેવો 'સત્ય' વિષે પાઠ છે તેમાં વસુરાજા અસત્ય બોલવાથી અધોગતિ પામ્યો તેની કથા પણ આપી છે.

'સત્સંગ' વિષે જે નિબંધના રૂપમાં લખાણ છે તેવું અંગ્રેજી સાહિત્યમાં ક્યાંય પણ મળી શકે તેવું નથી.

'પરિગ્રહને સંકોચવો' એ વિષે બહુ અસરકારક અને વિચારવા યોગ્ય સૂચનાઓ સહિત સુભૂમ ચક્રવર્તીનું દૃષ્ટાંત આપી પરિગ્રહની અનિષ્ટતા દર્શાવી છે તથા પરિગ્રહ એ પાપનું મૂળ છે. પાપનો પિતા છે એમ સાબિત કર્યું છે.

'તત્ત્વ સમજવું' એ પાઠમાં પોપટ પેઠે મુખપાઠે શાસ્ત્રો કરે પણ અર્થ ન સમજે તે ઉપર હાસ્યોત્પાદક દૃષ્ટાંત સાથે તત્ત્વવિચાર કરનારને સુખ, આનંદ, વિવેક અને પરિણામે મહદ્‌ભૂત ફળ થાય છે તે વિષે મહત્ત્વની સૂચના કરી છે.

'યત્ના' વિષેના પાઠમાં ગૃહસ્થે ગૃહકાર્યાદિમાં કાળજી રાખીને કામ કરવાથી ઘણી જીવહિંસા બચે છે તે ઉપરાંત આ લોકમાં અસ્વચ્છતા, અગવડ, અનારોગ્યતા આદિ દૂર થાય છે અને પરલોકમાં દુઃખદાયી મહાપાપનાં ફળ ભોગવવાં પડતાં નથી, ઇત્યાદિ અનેક વ્યવહારુ સૂચનાઓ સહિત ટૂંકામાં ઘણું લખ્યું છે.

'રાત્રિભોજન' ના પાઠમાં રાત્રિભોજનનો નિષેધ ધર્મશાસ્ત્રમાં અને આયુર્વેદ વગેરે વૈદક શાસ્ત્રોમાં કેમ કરેલો છે તેનાં કારણો આપી 'ચારે પ્રકારના આહાર રાત્રિને વિષે ત્યાગવાથી મહત્ ફળ છે' એ જિનવચનનું સમર્થન કર્યું છે.

'સર્વ જીવની રક્ષા' વિષે બે પાઠ લખ્યા છે. 'દયા એ જ ધર્મનું સ્વરૂપ છે' એ વિષે અનેક ધર્મોમાં વર્ણન હોવા છતાં દયાનું

સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ મહાવીર ભગવાને નિરૂપણ કર્યું છે અને તેના અનુયાયીઓ ચાર્વાકને જીવ હણવાની લેશ પ્રતિજ્ઞા કરતા નથી. તેનું કારણ, મુક્ત ધર્મતત્ત્વ કે તેની શ્રદ્ધા કે તેનો થોડો અંશ છે, વળી પ્રથમ ભાગમાં જણાવેલી બીજા ભાગમાં ક્ષણિક શરીરના માંસાહારી સામગ્રીને માંસાહારનો ત્યાગ કરાવે તેવી બુદ્ધિશાળી અભયકુમાર પ્રધાને મોકલેલી ઉત્તમ મૂર્તિની કથા આપેલી છે. અને એવી શુભેચ્છા દર્શાવી છે. ' એમ જ તત્ત્વબોધને માટે યૌક્તિક ન્યાયથી અનાર્ય જેવા ધર્મવાદીઓને શિક્ષા આપવાનો વખત મળે તો આપણે કેવા ભાગ્યશાળી !'

'પ્રત્યાખ્યાન' એટલે અમુક વસ્તુ ખાવી પીવી ન કરવું. એમ તત્ત્વથી અમુક કેન્દ્રક નિયમ કરવો. નિયમ પાળવાની પ્રતિજ્ઞાથી મનને ગમે તેમ પ્રવર્તવાની શક્તિ ઓછી થાય છે. તે ઉપરાંત વિચારશીલ અને વિવેકી બને છે વગેરે લાભ દર્શાવી, નિયમ ગ્રહણ કરવામાં થતા આત્મલાભ જેવા વિવિધ હેતુ છે તેની સમજ પ્રત્યાખ્યાન પાઠમાં આપી છે.

છે: પળનો પણ પ્રમાદ કરતા નથી. વિચક્ષણ પુરુષો અહોરાત્રના થોડા ભાગને પણ નિરંતર ધર્મકર્તવ્યમાં ગાળે છે: અને અવસરે અવસરે ધર્મકર્તવ્ય કરતા રહે છે. પણ મૂઢ પુરુષો નિદ્રા, આહાર, મોજશોખ અને વિકથા તેમજ રંગરાગમાં આયુ વ્યતીત કરી નાંખે છે, એનું પરિણામ તેઓ અધોગતિરૂપ પામે છે. એક પળ પણ વ્યર્થ ખોવાથી એક ભવ હારી જવા જેવું છે: એમ તત્ત્વની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ છે!"

'વિવેક એટલે શું ?' એ પાઠ ગુરુ-શિષ્યના સંવાદરૂપે 'વિવેક એ જ ધર્મનું મૂળ અને ધર્મરક્ષક છે' તે સમજાવવા લખ્યો છે. તેમાં ગુરુ વિવેકનો સૂક્ષ્મ પણ સુંદર અર્થ સમજાવે છે. "સંસારનાં સુખો અનંતીવાર આત્માએ ભોગવ્યા છતાં, તેમાંથી હજુ પણ મોહ ટળ્યો નહીં, અને તેને અમૃત જેવો ગણ્યો એ અવિવેક છે: કારણ સંસાર કડવો છે, કડવા વિપાકને આપે છે. તેમજ વૈરાગ્ય જે એ કડવા વિપાકનું ઔષધ છે, તેને કડવો ગણ્યો; આ પણ અવિવેક છે. જ્ઞાન દર્શનાદિ ગુણોને અજ્ઞાન-દર્શને ઘેરી લઈ જે મિશ્રતા કરી નાખી છે તે ઓળખી ભાવ-અમૃતમાં આવવું એનું નામ વિવેક છે.

'જ્ઞાનીઓએ વૈરાગ્ય શા માટે બોધ્યો ?' એ પાઠમાં સંસાર એકાંત દુઃખમય અવ્યવસ્થિત ચળવિચળ અને અનિત્ય વર્ણવી મોહિનીને લીધે પતંગિયું દીવામાં પડે તેમ સંસારમાં જીવ રાચી રહ્યો છે તે જણાવવા ચક્રવર્તી અને ભુંડ બન્નેને ભોગની આસક્તિ અનેક રૂપે સરખી વર્ણવી છે. છેવટે જણાવે છે :

'ભોગ ભોગવવામાં બન્ને તુચ્છ છે. બન્નેનાં શરીર પરુ માંસાદિકનાં છે: અસાતાથી પરાધીન છે: સંસારની આ (ચક્રવર્તીની) ઉત્તમોત્તમ પદવી આવી રહી, તેમાં આવું દુઃખ, આવી ક્ષણિકતા, આવી તુચ્છતા, આવું અંધપણું, એ રહ્યું છે, તો પછી બીજે સુખ શા માટે ગણવું જોઈએ ? એ સુખ નથી, છતાં સુખ ગણો તો જે સુખ ભયવાળાં અને ક્ષણિક છે તે દુઃખ જ છે. અનંત તાપ, અનંત શોક,

અનંત દુઃખ જેમને જ્ઞાનીઓએ એ સંસારને પૂંઠ દીધી છે તે સત્ય છે. એ બાજુ પાછું વાળી જોવા જેવું નથી. ત્યાં દુઃખ, દુઃખ ને દુઃખ જ છે, દુઃખોનો એ સમુદ્ર છે.'

"વૈરાગ્ય એજ અનંત સુખમાં લઈ જનાર ઉત્કૃષ્ટ ભોમિયો છે."

"મહાવીર શાસન" જેવા વિશાળ વિષયને એક પાઠમાં અદ્ભુત શૈલીથી સાગરને ગાગરમાં સમાવે તેમ સમાવ્યો છે. જન્મથી નિર્વાણ સુધીની મહાવીર જીવનની રૂપરેખા દોરી ૨૫૦૦ વર્ષ સુધી ધર્મતીર્થ પ્રવર્તનાર જણાવ્યું છે.

"જૈન સમુદાયમાં પરસ્પર મતભેદ બહુ પડી ગયા છે. પરસ્પર [illegible] જૈનત્વ ગાંઠી બેઠા છે. [illegible] મતમતાંતરમાં નહીં પડતાં વિવેક વિચારે જિનશાસનના મૂળતત્વ પર આવે [illegible] પોતાના આત્માને [illegible] છે. [illegible]

"[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
જેથી તેઓને સ્નાન કરવાની આવશ્યકતા [illegible]. નાહવાથી [illegible]
જંતુનો વિનાશ, કામાગ્નિની પ્રદીપ્તતા, વ્રતનો ભંગ, પરિણામનું બદલાવું,
એ સઘળી અશુચિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એથી આત્મા મલિન
થાય છે. પ્રથમ એનો વિચાર કરવો જોઈએ. આત્માની મલિનતા એ જ
અશુચિ છે. સમજણપૂર્વક અશુચિ ટાળવી જ જોઈએ. જૈન જેવું
એકે પવિત્ર દર્શન નથી; અને તે અપવિત્રતાનો બોધ કરતું નથી.
પરંતુ શૌચાશૌચનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ."

'સામાન્ય નિત્ય નિયમ' પાઠમાં આખા દિવસમાં ધર્માત્મા ગૃહસ્થે પાળવા યોગ્ય સદાચાર ટૂંકામાં જણાવ્યો છે. "એક્રમ વિચારથી અને તેમ પ્રવર્તવાથી તે વિશેષ મંગળદાયક અને આનંદકારક થશે.

'ક્ષમાપના' એ ગદ્યપ્રાર્થનાનો પાઠ છે. દરરોજ આત્માર્થી જીવે તે પાઠ ભણવા યોગ્ય છે. તેમાં પોતાના દોષો અત્યંત લઘુતાથી ભગવાનની સમક્ષ રજૂ કરી પોતાનું અનાથપણું દર્શાવ્યું છે તથા ભગવાનનું, ભગવાને કહેલા ધર્મનું અને તેમના મુનિનું શરણ ગ્રહણ કરી સર્વ પાપથી મુક્ત થવાની અભિલાષા અને પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરી, સૂક્ષ્મ વિચારથી ઊંડા ઊતરી ભગવાનના સ્વરૂપના વિચારથી પોતાના સ્વરૂપની ખાત્રી કરી, ભગવાને કહેલાં તત્ત્વોમાં નિઃશંક થવાની અને ભગવાને કહેલા માર્ગમાં અહોરાત્ર રહેવાની વૃત્તિ યાચી છે. અંતે પશ્ચાત્તાપથી કર્મજન્ય પાપની ક્ષમા ઇચ્છી છે. હજારો નરનારીઓ આ પાઠ મુખપાઠ કરી દરરોજ નિયમિતપણે પ્રાર્થના કરે છે. એવો ઉત્તમ આ પાઠ છે.

'વૈરાગ્ય એ ધર્મનું સ્વરૂપ છે' એ પાઠમાં સત્યધર્મ તરફ

થાંભલાનું ચણતર કરાવવા કરતાં પરીક્ષક બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય તે પ્રકારે કરેલો અસરકારક ઉપદેશ છે, " અનેક ધર્મમતો આ જગતમાં ચાલે છે, તે સંબંધી આપણપણે વિચાર કરતાં આપણથી આટલું વિચારવું આવશ્યક છે કે ત્યાં સ્ત્રીઓ ભોગવવાનો ઉપદેશ કર્યો હોય, લક્ષ્મી-લીલાની શિક્ષા આપી હોય, રંગ, રાગ, ગુલતાન અને એશઆરામ કરવાનું તત્ત્વ બતાવ્યું હોય ત્યાંથી આપણા આત્માની સત્ય શાંતિ નથી. કારણ એ ધર્મમત ગણીએ તો આખો સંસાર ધર્મમતયુક્ત જ છે. તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ આત્મા સંસારમાં વિષયાદિક મલિનતાથી પર્યટન કરે છે, તે મલિનતાનો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

અનુસાર [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
ભિન્ન કે ભગવાન મનાવાની આકાંક્ષા એમાંની એકાદિ પણ [illegible] મનની ભ્રમણા હોવાથી [illegible] તેઓ જ્ઞ પામ્યા. કેટલાકે શૃંગાર અને લૌકિક સાધનોથી મનુષ્યોનાં મન હરણ કર્યાં. દુનિયા મોહમાં તો મૂળે ડૂબી પડી છે એટલે એ શૃંગારિક દર્શનથી આકર્ષાઈને તેઓએ રાજી થઈ તેનું કહેવું માન્ય રાખ્યું. કેટલાકે નીતિ, તથા કંઈ વૈરાગ્યાદિ ગુણ દેખી તે કથન માન્ય રાખ્યું. પ્રવર્તકની બુદ્ધિ તેઓ કરતાં વિશેષ હોવાથી તેને પછી ભગવાનરૂપ જ માની લીધા. કેટલાકે વૈરાગ્યથી ધર્મમત ફેલાવી પાછળથી કેટલાંક સુખશીલિયાં સાધનનો બોધ ખોસી પોતાના મતની વૃદ્ધિ કરી. પોતાનો મત સ્થાપન કરવાની અમુણાએ અને પોતાની અપૂર્ણતાદિક ગમે તે કારણથી બીજાનું કહેલું પોતાને ન રુચ્યું એટલે તેણે જુદો જ રાહ કાઢ્યો. આમ અનેક મતમતાંતરની જાળ થતી ગઈ. ચારપાંચ પેઢી એક ધર્મમત રહ્યો એટલે પછી તે કુળધર્મ થઈ પડ્યો. એમ સ્થળે સ્થળે થતું ગયું.

"વેદ સિવાયના બીજા મતોના પ્રવર્તકો, એમના ચરિત્રો, વિચારો ઇત્યાદિક જાણવાથી તે મતો અપૂર્ણ છે એમ જણાઈ આવે છે. વર્તમાનમાં જે વેદો છે તે ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથો છે તેથી તે મતનું પ્રાચીનપણું છે. પરંતુ તે પણ હિંસાએ કરીને દૂષિત હોવાથી અપૂર્ણ છે, તેમજ સરાગીનાં વાક્ય છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે.

'જે પૂર્ણ દર્શન વિષે અત્રે કહેવાનું છે તે જૈન એટલે નિરાગીના સ્થાપન કરેલા દર્શન વિષે છે. એના બોધદાતા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હતા. કાળભેદ છે તો પણ એ વાત સૈદ્ધાંતિક જણાય છે. દયા, બ્રહ્મચર્ય, શીલ, વિવેક, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, ક્રિયાદિ એનાં જેવાં પૂર્ણ એકેએ વર્ણવ્યાં નથી, તેની સાથે શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન, તેની કોટિઓ જીવનાં ચ્યવન, જન્મ, ગતિ, વિગતિ, યોનિદ્વાર, પ્રદેશ, કાળ, તેનાં સ્વરૂપ—એ વિષે એવો સૂક્ષ્મ બોધ છે કે જે વડે તેની સર્વજ્ઞતાની નિઃશંકતા થાય.

તેઓના કેટલાક સિદ્ધાંતો એવા ગહન છે કે જો એકેક વિચારનો આપણી જિંદગી વડે [illegible] તેવું [illegible] મનનથી [illegible] ધર્મમત [illegible] જુદા [illegible] આ કથન અવશ્ય સિદ્ધ થશે.

'સત્ય વિષે વિચાર' [illegible] મનન કરવા યોગ્ય [illegible] [illegible] [illegible] ઉપર [illegible] તેમ [illegible] એક ગરીબ [illegible] [illegible] પ્રવાસ કરી [illegible] ગયા [illegible] કોઈ [illegible] [illegible] [illegible] એક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી." એમ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

પણ કપટ સેવવું પડતું નથી. ભોગ તો નથી જ. અનેક પ્રકારનાં આરંભ અને કપટ મારે સેવવાં પડતાં હતાં. આપ જેમ ધારતા હો કે દેવોપાસનથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી, તો તે જો પુણ્ય ન હોય તો કોઈ કાળે મળનાર નથી. પુણ્યથી પામેલી લક્ષ્મી વડે મહારંભ, કપટ અને માન પ્રમુખ વધારવાં તે મહા પાપનાં કારણ છે; પાપ નરકમાં નાખે છે. પાપથી આત્મા મહાન મનુષ્ય દેહ એળે ગુમાવી દે છે. લક્ષ્મીની અને તે વડે આખા સંસારની ઉપાધિ ભોગવવી તે હું માનું છું કે વિવેકી આત્માને માન્ય ન હોય. જેમ આપની ઇચ્છા હોય તેમ કરો. આપ વિદ્વાન છો. હું વિદ્વાનને ચાહું છું. આપની અભિલાષા હોય તો ધર્મધ્યાનમાં પ્રસક્ત થઈ સકુટુંબ અહીં ભલે રહો."

પછી પોતાના સામાન્ય વિચારો તે બ્રાહ્મણને કહે છે :

"જેઓ માત્ર લક્ષ્મીને ઉપાર્જન કરવામાં કપટ, લોભ અને માયામાં મૂંઝાયા પડ્યા છે તે બહુ દુઃખી છે. તેનો તે પૂરો ઉપયોગ કે અધૂરો ઉપયોગ કરી શકતા નથી, માત્ર ઉપાધિ જ ભોગવે છે તે અસંખ્યાત પાપ કરે છે. તેને કાળ અચાનક ઉપાડી જાય છે. અધોગતિ પામી તે જીવ અનંત સંસાર વધારે છે મળેલો મનુષ્યદેહ એ નિર્મૂલ્ય કરી નાખે છે. જેથી તે નિરંતર દુઃખી જ છે.

"જેઓએ પોતાનાં ઉપજીવિકા જેટલાં સાધન માત્ર અલ્પારંભથી રાખ્યાં છે, શુદ્ધ એકપત્નીવ્રત, સંતોષ, પરાત્માની રક્ષા, યમ, નિયમ, પરોપકાર, અલ્પ રાગ, અલ્પ દ્રવ્યમાયા અને સત્ય તેમજ શાસ્ત્રાધ્યયન રાખેલ છે, જે સત્પુરુષોને સેવે છે, જેણે નિર્ગ્રંથતાનો મનોરથ રાખ્યો છે, બહુ પ્રકારે કરીને સંસારથી જે ત્યાગી જેવા છે, જેના વૈરાગ્ય અને વિવેક ઉત્કૃષ્ટ છે તેવા પુરુષો પવિત્રતામાં સુખપૂર્વક કાળ નિર્ગમન કરે છે.

"સર્વ પ્રકારના આરંભ અને પરિગ્રહથી જેઓ રહિત થયા છે. દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી જેઓ અપ્રતિબંધપણે વિચરે છે,

શત્રુ-મિત્ર પ્રત્યે જે સમાન દૃષ્ટિવાળા છે. અને શુદ્ધ આત્મધ્યાનમાં જેઓનો કાળ નિર્ગમન થાય છે. અથવા સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં જે લીન છે. એવા જિતેન્દ્રિય અને જિતકષાય તે નિર્ગ્રંથ પરમ જ્ઞાની છે

" સર્વ ઘનઘાતી કર્મનો ક્ષય જેમણે કર્યો છે. ચાર કર્મ પાતળાં જેનાં પડ્યાં છે; જે મુક્ત છે, જે અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શી છે તે તો સંપૂર્ણ જ્ઞાની જ છે. ચારમાં તેઓ અનંત સુખનાં અનંત [illegible] સર્વ કર્મ વિમુક્તતાથી વિરાજે છે

" આમ અનુક્રમે [illegible] [illegible]

ગઈ, " હવાનો આવો પ્રપંચ [illegible] અંતઃકરણમાં [illegible] [illegible] થયો. આવીને આવી [illegible] [illegible] નથી. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] થયાં. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

'પંચમ કાળ' નામના પાઠમાં આ કળિયુગમાં કેવું વર્તન આ [illegible] થયું છે. તેને માટે [illegible] કેટલાક વિચારો [illegible] ને તે અનુસાર પ્રગટ આપણી નજરે જણાય તેવી [illegible] [illegible] છે. [illegible] જણાવ્યું છે કે પંચમકાળનું આવું સ્વરૂપ [illegible] [illegible] તત્ત્વને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રવચન, [illegible] [illegible] [illegible] માનવાના [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] છે.

[illegible]

[illegible]

તેના ઉત્તરમાં તે જ્ઞાનવીર મૃગાપુત્ર કહે છે : વિષયની તૃપ્તિ હોય તેને સંયમ પાળવો કંઈ એ દુષ્કર નથી. આ આત્માએ શારીરિક અને માનસિક વેદના અશાતારૂપે અનંતવાર સહી છે, ભોગવી છે. મહા દુઃખથી ભરેલી ભયને ઉપજાવનારી અતિ રૌદ્ર વેદના આ આત્માએ ભોગવી છે. જન્મ, જરા, મરણ એ ભયનાં ધામ છે. ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર અટવીમાં ભમતાં અતિ રૌદ્ર દુઃખો મેં ભોગવ્યાં છે."

એમ વિસ્તારથી પૂર્વ ભવે નરકમાં ભોગવેલાં દુઃખો ત્રાસ ઉપજાવે તેવી રીતે મૃગાપુત્રે કહી બતાવ્યાં ત્યારે તેનાં જનક-જનેતા એમ બોલ્યાં : "હે! પુત્ર, જો તારી ઇચ્છા દીક્ષા લેવાની છે તો દીક્ષા ગ્રહણ કર; પણ ચારિત્રમાં રોગોત્પત્તિ વેળા વૈદક કોણ કરશે! દુઃખ નિવૃત્તિ કોણ કરશે? એ વિના બહુ દોહલું છે."

મૃગાપુત્રે કહ્યું : "એ ખરું, પણ તમે વિચારો કે અટવીમાં મૃગ તેમજ પંખી એકલું હોય છે; તેને રોગ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેનું વૈદું કોણ કરે છે? જેમ મૃગ વનમાં વિહાર કરે છે, તેમ હું ચારિત્રવનમાં વિહાર કરીશ. અને સપ્તદશ ભેદે સંયમનો અનુરાગી થઈને દ્વાદશ પ્રકૃતિ તપ આચરીશ; તેમજ મૃગચર્યાથી વિચરીશ. મૃગને વનમાં રોગનો ઉપદ્રવ થાય છે. ત્યારે તેનું વૈદું કોણ કરે છે? જેમ તે મૃગ ઉપદ્રવ મુક્ત થયા પછી ગહનવને જ્યાં સરોવર હોય છે ત્યાં જાય છે, તૃણપાણી આદિનું સેવન કરીને પાછું જેમ તે મૃગ વિચરે છે તેમ હું વિચરીશ, એમ હું મૃગની પેઠે સંયમવંત હોઈશ. અનેક સ્થળે વિચરતો યતિ મૃગની પેઠે અપ્રતિબદ્ધ રહે. મૃગની પેઠે વિચરીને, મૃગચર્યા સેવીને, સાવદ્ય ટાળીને યતિ વિચરે. જેમ મૃગ તૃણ જલાદિકની ગોચરી કરે તેમ યતિ ગોચરી કરીને સંયમ ભાર નિર્વાહ કરે. દુરાહાર માટે ગૃહસ્થને ખીજે નહિ, નિંદા કરે નહિ, એવો સંયમ હું આચરીશ."

પછી માતાપિતાની આજ્ઞા લઈ પોતે કહી બતાવ્યું હતું તેવું તેવું અનંત વિશુદ્ધ ચારિત્ર પાળી તે મોક્ષે ગયા; પ્રમાણ શિક્ષામાં દેવ દર્શિતનાં કહે છે : "આત્મ-ચારિત્રનું દુઃખ દુઃખ નહિ પણ

(૨૯ થી ૩૬) આઠ જુદી જુદી સમસ્યાઓ આપી હતી તેને વચ્ચ એકેકી કડી સમસ્યાને પૂર્ણ કરી હતી. છેવટે આઠે સમસ્યાઓ શ્રીમદે બોલી દેખાડી હતી.

(૩૭ થી ૫૨) સોળ જણાએ જુદા જુદા સોળ વિષયોની જુદા જુદા વૃત્તમાં કવિતા માગી હતી તે કવિતાની એકેકી કડી એકેકું કામ કરતાં જતાં શ્રીમદે પૂર્ણ કરાવી હતી અને છેવટે તે સોળે નવી કવિતાઓ શ્રીમદ્‌ને મોઢે થઈ ગઈ હતી. તે પોતે ગાઈ બતાવી હતી. તેમાંના બેત્રણ નમૂના નીચે આપ્યા છે:

૧. ચંદ્રના રથને હરણિયાં શા માટે જોડ્યાં છે? તે માટે તર્ક દોડાવવો અને ઉપરની બે પંક્તિ પાછી વાણિયા ઉપર ઉતારવી, એ વિષય આપેલો.”

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

“અંગે શૌર્ય દમામ નામ ન મળે, સત્તા રહી ના જરી!
પ્રેમી કાયરતા તણો અધિક છે, શાસ્ત્રે કથા એ ખરી:
ભાગી જાય જરૂર તે ભયભર્યો, રે! દેખતાં કેસરી,
તે માટે રથ ચંદ્રને હરણિયાં જોડી દીધાં શ્રી હરિ!”

૯
વીશ વર્ષની વય સુધીની લેખનપ્રવૃત્તિ

'સાક્ષાત્ સરસ્વતી' નામે એક નાનું પુસ્તક સં. ૧૯૪૩માં ભાઈ વિનયચંદ પોપટભાઈ દફતરીએ લખ્યું છે. તેમાં શ્રીમદ્‌નો ૧૯ વર્ષ સુધીનો ટૂંક વૃત્તાંત પ્રગટ કરી અવધાન વગેરે શક્તિઓ ઉપરાંત તે વખતનાં તેમનાં અપ્રગટ લખાણ વિષે થોડું લખ્યું છે:

"નીતિ, ભક્તિ, અહિંસા, શિયળ અને અધ્યાત્મ સંબંધી એઓ ગ્રંથો ગૂંથવા પ્રયત્ન કરે છે, તેમ કેટલાક ગૂંથ્યા પણ છે. 'મોક્ષમાળા' નામે એક સુંદર ગ્રંથ હમણાં બહાર દેખાવ દેનાર છે; જેનું પૂર આશરે છ હજાર શ્લોક જેટલું થવા જાય છે. એ ગ્રંથ ગદ્યાત્મક છે. સૂત્ર-સિદ્ધાંતમાં માર્મિક ભેદો સમજાવવાની લાલિત્યયુક્ત પ્રેરણાઓ એમાં કરી છે. જે મોક્ષમાળા ઉપદેશ તરંગથી છલકાયા કરે છે; જે મોક્ષ-માળામાં ખરેખર મોક્ષનો માર્ગ મતભેદ વિના બોધ્યો છે; અને જે મોક્ષમાળા સૂત્રસિદ્ધાંતનો ટાઉ છે; તે આપણું ધર્મપુસ્તક એક વખત દરેક શ્રાવકે વાંચવું, સમજવું, વાંચતાં ન આવડતું હોય તેમણે બીજાને મોઢેથી શ્રવણ કરવું અને તેનો રૂડો ઉપયોગ કરવો એવી મારી સલાહ છે.

"'નમિરાજ' નામે એક સંસ્કૃતના મહાકાવ્યના નિયમાનુસારે એમણે ગ્રંથ રચ્યો છે; જેમાં શાંત રસ પ્રધાન રાખીને નવરસની રેલમ છેલ કરી મૂકી છે; જેમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચતુર્વર્ગ સંબંધી ઉપદેશ કરી ફળમાં મોક્ષમાર્ગ મૂકી દીધો છે. એ પાંચ હજાર શ્લોકના પૂરનો ગ્રંથ એમણે ત્રણ દિવસમાં રચ્યો હતો. એ ગ્રંથ વાંચતાં દરેક મનુષ્યને એ દેવાંશી નરની કવિત્વશક્તિના લાલિત્યનું ભાન થાય છે.

"એ મહાત્માએ એક સાર્વજનિક સાહિત્યનો એક હજાર શ્લોકનો ગ્રંથ

અતિજ્ઞાન ઊપજે તદા, પરમાત્મા પરખાય:
પડળ ઊતરે આંખનાં, તદા સર્વ દેખાય.
પ્રિય કાવ્ય પંડિતને, દૃષ્ટાંતિકનો દાવ:
જેમ મોદથી મોદકે, બ્રાહ્મણ જનનો ભાવ.
એ બોલોથી બાંધીઓ, સર્વ શાસ્ત્રનો સાર:
પ્રભુ ભજો, નીતિ સજો, પરઠો પરોપકાર.
દેશ–ઉદય–ઉપયોગનાં, વીર નરોનાં શિર:
પ્રસુતા પીડા ટાળવા, સોંપે સપુત શરીર.
વચને વલ્લભતા વધે, વચને વાધે વેર;
જળથી જીવે જગત આ, કદી કરે પણ કેર.
રોગીને રૂડું કહે, બમણો આણે રોષ:
તાતા તેલે જળ પડે, ભડકો થાય સદોષ.
શાંતિ મળે સદ્ધર્મથી, ભ્રાંતિ ટળે ભલી ભાત:
કાંતિ દીપે કનક સમી, વિમળ વધે મન વાત.
કાયા માયા ક્ષણિક તે, ઇન્દ્ર–ધનુષ્યનો રંગ:
આકાશી કિલ્લા અને, મૃગજળ તણા તરંગ.
હોય સરસ પણ ચીજ તે, યોગ્ય સ્થળે વપરાય:
કેમ કટારી કનકની, પેટ વિષે ઘોચાય ?"

"બુદ્ધિપ્રકાશ"માં ઇ. સ. ૧૮૮૫માં 'શૂરવીર સ્મરણ' વિષે શ્રીમદે લખેલા સવૈયા ચોવીશ છપાયા છે, તેમાં રણરંગનો અજબ ચિતાર બહુ જોશદાર અને પ્રબળ વેગવાળી છટાદાર ભાષામાં આપી છેવટના ત્રણ સવૈયામાં એવા વીરોના હાલના વંશજ બાપનું નામ બોળે એવા થયાથી જે અકથ્ય ખેદ થાય છે તેનું ચિત્ર કરુણરસ રેલાવી આબેહૂબ વાંચનારનાં હૈયાં હલાવી મૂકે તેવું છે. લખેલી[1] નકલ ઉપરથી ઉદાહરણ રૂપે નીચે આપ્યા છે

૧. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પંચમ આવૃત્તિમાં છપાયા છે.

નિર્મળ વિચારની પ્રેરણા થઇ; તે સંક્ષેપમાં જણાવી દઉં છું. પ્રતિમા માનો એ આગ્રહ માટે આ પુસ્તક કરવાનો કંઈ હેતુ નથી. તેમજ તેઓ પ્રતિમા માને તેથી મને કંઈ ધનવાન થઇ જવાનું નથી. પ્રતિમા માટે મને જે જે પ્રમાણો જણાયાં હતાં તે ટૂંકામાં જણાવી દીધાં."

એ અપૂર્ણ ગ્રંથની શરૂઆત પણ બહુ મધ્યસ્થતાથી વિચારવા યોગ્ય છે; તેથી તેમાંથી થોડા ઉતારા લીધા છે:

"વિશાળ બુદ્ધિ, મધ્યસ્થતા, સરળતા, અને જિતેંદ્રિયપણું આટલા ગુણો જે આત્મામાં હોય તે તત્ત્વ પામવાનું ઉત્તમ પાત્ર છે

"અનાદિ કાળના મહા શત્રુરૂપ રાગ, દ્વેષ અને મોહના બંધનમાં તે (જિજ્ઞાસુ) પોતા સંબંધી વિચાર કરી શક્યો નથી મનુષ્યત્વ, આર્ય દેશ ઉત્તમ કુળ, શારીરિક સંપત્તિ એ અપેક્ષિત સાધન છે; અને અંતરંગ સાધન માત્ર મુક્ત થવાની સાચી જિજ્ઞાસા છે.

"એમ સુલભબોધિપણાની યોગ્યતા આત્મામાં આવી હોય તો તે જે પુરુષો મુક્ત થયા છે અથવા વર્તમાનમાં મુક્તપણે કે આત્મજ્ઞાનદશાએ વિચરે છે તેમણે ઉપદેશેલા માર્ગમાં નિઃસંદેહપણે શ્રદ્ધાશીલવંત થાય.

"સર્વ દર્શનની શૈલીનો વિચાર કરતાં નિર્ગ્રંથ દર્શન એ રાગ દ્વેષ અને મોહ રહિત પુરુષનું બોધેલું વિશેષ માનવા યોગ્ય છે.

'અત્યારે વીતરાગ દેવને નામે જૈનદર્શનમાં એટલા બધા મત ચાલે છે કે તે મત તે મતરૂપ છે, પણ સતરૂપ, જ્યાંસુધી વીતરાગ દેવની આજ્ઞાનું અવલંબન કરી પ્રવર્તતા ન હોય ત્યાંસુધી, કહી શકાય નહીં.

'એ મતપ્રવર્તનનાં મુખ્ય કારણો મને આટલાં સંભવે છે:

(૧) પોતાની શિથિલતાને લીધે કેટલાક પુરુષોએ નિર્ગ્રંથદશાની પ્રાધાન્યતા ઘટાડી હોય;

શું. અને સિદ્ધિ જ્યાં નથી માનવાથી આગમની માનનાની પણ સિદ્ધિ નથી અને તેમ થવાથી આરાધકના નથી."

"મને આ મત કે તે મતની માન્યતા નથી, પણ રાગદ્વેષ રહિત થવાની પરમ જિજ્ઞાસા છે; અને તે માટે જે જે સાધન હોય તે તે ઇચ્છા કરવાં એમ માન્યતા છે. અને એ માટે મહાવીરનાં વચન પર મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે."

"અત્યારે એટલી પ્રસ્તાવના માત્ર કરી પ્રતિમા સંબંધી અનેક પ્રકારથી દર્શાયેલી મને જે સિદ્ધિ તે હવે કહું છું તે સિદ્ધિને મનન કરતાં પહેલાં વાંચનારે નીચેના વિચારો કૃપા કરી લક્ષમાં લેવાઃ"

"કોઈ ધર્મ માનનાર આખો સમુદાય કંઈ મોક્ષે જશે એવું શાસ્ત્રકારનું કહેવું નથી, પણ જેનો આત્મા ધર્મત્વ ધારણ કરશે, તે સિદ્ધિસંપ્રાપ્ત થશે; માટે સ્વાત્માને ધર્મબોધની પ્રથમ પ્રાપ્તિ કરાવવી જોઈએ. તેમાંનું એક આ સાધન પણ છે. તે પરોક્ષ અનુભવ્યા વિના ખંડી નાખવા યોગ્ય નથી."

"જો તમે પ્રતિમા માનનારા હો તો તેનાથી જે હેતુ પાર પાડવા પરમાત્માની આજ્ઞા છે તે પાર પાડી લેવો; અને જો તમે પ્રતિમાના ઉત્થાપક હો તો આ પ્રમાણોને યોગ્ય રીતે વિચારો જોજો. બન્નેએ મને શત્રુ કે મિત્ર કંઈ માનવો નહીં. ગમે તે કહેનાર છે, એમ ગણી ગ્રંથ વાંચી જવો.

"મને સંસ્કૃત, માગધી કે કોઈ ભાષાનો મારી યોગ્યતા પ્રમાણે પરિચય નથી, એમ ગણી મને અપ્રમાણિક ઠરાવશો તો ન્યાયની પ્રતિકૂળ જવું પડશે; મારું કહેવું શાસ્ત્ર અને આત્મ–મધ્યસ્થતાથી તપાસશો."

"યોગ્ય લાગે નહીં, એવા કોઈ મારા વિચાર હોય તો સહર્ષ પૂછશો, પણ તે પહેલાં તે વિષે તમારી સમજણથી શંકારૂપ નિર્ણય કરી બેસશો નહીં."

'આગળના ભવોમાં, આ જન્મમાં હું લગભગ બે વર્ષથી કંઈ વધારે કાળથી ગૃહાશ્રમી થયો છું; એ આપના જાણવામાં છે. ગૃહાશ્રમ જેને પ્રધાને કહી શકાય છે, તે હજુ આગળ મને તે વિષયમાં કંઈ પણ પરિચય પડ્યો નથી; તો પણ તેનું ભાવનું શારીરિક, વાચિક અને માનસિક વર્તન મને તેથી ઘણુંખરું સમજાયું છે; અને તે પરથી તેને અને મારો સંબંધ અસંતોષપાત્ર થયો નથી; એમ જણાવવાનો હેતુ એવો છે કે ગૃહાશ્રમનું વ્યાખ્યાન સહજ માત્ર પણ આપનાં તે સંબંધી વધારે અનુભવ ઉપયોગી થાય છે; અને કંઈક સાંસારિક અનુભવ ઊગી નીકળવાથી એમ કહી શકું છું કે મારો ગૃહાશ્રમ અત્યાર સુધી જેમ અસંતોષપાત્ર નથી તેમ ઉચિત સંતોષપાત્ર પણ નથી; તે માત્ર મધ્યમ છે; અને તે મધ્યમ હોવામાં પણ મારી કેટલીક ઉદાસીન વૃત્તિની સહાયતા છે.

"તત્ત્વજ્ઞાનની ગુપ્ત ગુફાનાં દર્શન લેતાં ગૃહાશ્રમથી વિરક્ત થવાનું અધિકતર સૂઝે છે, અને ખચીત તે તત્ત્વજ્ઞાનનો વિવેક પણ આને ઊગ્યો હતો; કાળના બળવત્તર અનિષ્ટપણાને લીધે, તેને યથાયોગ્ય સમાધિસંગની અપ્રાપ્તિને લીધે તે વિવેકને મહા ખેદની સાથે ગૌણ કરવો પડ્યો; અને ખરે! જો તેમ ન થઈ શક્યું હોત તો તેના જીવનનો અંત આવત. (તેના એટલે આ પત્રલેખકના)"

બહુધા મારા અનુચરો પણ સેવે છે, એઓ બધા એથી સાતા ભોગવી શકે છે. લક્ષ્મીની સાથે મારાં નીતિ, ધર્મ, સદ્‌ગુણ, વિનય એણે જનસમુદાયને બહુ સારી અસર કરી છે. રાજા સહિત પણ મારી નીતિવાત અંગીકાર કરે તેવું થયું છે. આ સઘળું આત્મપ્રશંસા માટે હું કહેતો નથી, એ આપે સ્મૃતિમાં રાખવું; માત્ર આપના પૂછેલા ખુલાસા દાખલ આ સઘળું સંક્ષેપમાં કહેતો જઉં છું.

"આ સઘળાં ઉપરથી હું સુખી છું એમ આપને લાગી શકશે. અને સામાન્ય વિચારે મને બહુ સુખી માનો તો માની શકાય તેમ છે. ધર્મ, શીલ અને નીતિ તેમજ શાસ્ત્રાવધાનથી મને જે આનંદ ઊપજે છે તે અવર્ણનીય છે. પણ તત્ત્વદૃષ્ટિથી હું સુખી ન મનાઉં. જ્યાં સુધી સર્વ પ્રકારે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિગ્રહ મેં ત્યાગ્યો નથી ત્યાંસુધી રાગદ્વેષનો ભાવ છે. જો કે તે બહુ અંશે નથી પણ છે; તો ત્યાં ઉપાધિ પણ છે. સર્વસંગ પરિત્યાગ કરવાની મારી સંપૂર્ણ આકાંક્ષા છે; પણ જ્યાંસુધી તેમ થયું નથી ત્યાંસુધી કોઈ પ્રિય જનનો વિયોગ, વ્યવહારમાં હાનિ, કુટુંબનું દુઃખ એ થોડે અંશે પણ ઉપાધિ આપી શકે. માટે કેવળ નિર્ગ્રંથ, બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહનો ત્યાગ, અલ્પારંભનો ત્યાગ એ સઘળું નથી થયું, ત્યાંસુધી હું મને કેવળ સુખી માનતો નથી. હવે આપને તત્ત્વની દૃષ્ટિએ વિચારતાં માલમ પડશે કે લક્ષ્મી, સ્ત્રી, પુત્ર કે કુટુંબ એ વડે સુખ નથી. અને એને સુખ ગણું તો જ્યારે મારી સ્થિતિ પતિત થઈ હતી ત્યારે એ સુખ ક્યાં ગયું હતું? જેનો વિયોગ છે, જે ક્ષણભંગુર છે, અને જ્યાં અવ્યાબાધપણું નથી તે સંપૂર્ણ કે વાસ્તવિક સુખ નથી."

આ વિચારો શ્રીમદ્‌નું આદર્શ જીવન સમજવામાં ચાવી જેવા છે. મુખ્યત્વે એ જ લક્ષ રાખી નિર્ગ્રંથ દશા પ્રાપ્ત કરવી અને તેવા વિચારવાળાને સહાયક થવું એવી ભાવનાથી તેમનું પ્રવર્તન ગૃહસ્થ અવસ્થામાં થયેલું તેમના પત્રરૂપ લેખો ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ જણાય છે.

૧૧

મુંબઈ નિવાસ [illegible] કેટલાક પ્રસંગો

શ્રીમદ્ [illegible] અને [illegible] અનેક [illegible] તેમના [illegible] [illegible] પોતાનો [illegible] આદિ [illegible] પોતાની મિલ્કત કે [illegible] એ સ્વાભાવિક છે અને સામાન્ય મનુષ્યો તેની [illegible] છે. પણ [illegible] તો [illegible] વિષયમાં [illegible] તેમાં [illegible] છે. તેથી જ તેમનાં વચનો પણ [illegible] પલટો પણ કરાવી દે છે. [illegible] 'આને કોણ ભોગવશે?' એટલા જ શબ્દો પોતે બોલ્યા. ત્યાં બેઠેલા [illegible] તે બોલો સાંભળ્યા હશે. પણ [illegible] હૃદયમાં તે ઘર કરી ગયા. તેમને કોઈ સંતાન નહોતું, પણ પોતાની કોમનાં બધાં બાળકો પોતાનાં સંતાન છે, એમ માની મરતાં પહેલાં તેમણે પોતાની મિલ્કતનું ટ્રસ્ટ કર્યું અને પરોપકાર અર્થે સર્વ સંપત્તિ ટ્રસ્ટીઓને સોંપી ગયા.

\+ \+ \+ \+

ઝવેરાત સાથે મોતીનો વેપાર પણ શ્રીમદે શરૂ કર્યો હતો અને તેમાં સર્વ વેપારીઓમાં વિશેષ વિશ્વાસપાત્ર ગણાતા. એક આરબ પોતાના

શ્રી હરખચંદજી મહારાજને 'ભવસ્થિતિ' સંબંધી શ્રી લલ્લુજીએ પ્રશ્ન પૂછેલો પણ સંતોષકારક ઉત્તર નહીં મળેલો. શ્રીમદ્‌ની આવવાની વાત સાંભળવાથી તેમનું ચિત્ત તેમને મળવા તલસી રહ્યું હતું. તેવામાં ૧૯૪૬માં શ્રીમદ્‌નું ખંભાતમાં પ્રથમ પધારવું થયું. શ્રી અંબાલાલભાઈને ત્યાં જ તે ઊતર્યા હતા. શ્રી અંબાલાલભાઈ પોતાના પિતા લાલચંદભાઈની સાથે શ્રીમદ્‌ને અપાસરે તેડી ગયા. શ્રીમદે અવધાન કરવાં છોડી દીધાં હતાં. પરંતુ લાલચંદભાઈ તેમજ શ્રી હરખચંદજી મહારાજના આગ્રહથી અપાસરામાં તે દિવસે શ્રીમદે અષ્ટાવધાન કરી બતાવ્યાં. સર્વ સાધુવર્ગ વગેરે શ્રીમદ્‌ની વિદ્વત્તા અને અદ્‌ભુત શક્તિ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા.

બીજે દિવસે શ્રીમદ્‌ ઉપાશ્રયમાં આવ્યા અને શ્રી હરખચંદજી મહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે આ કાળમાં ક્ષાયક સમકિત હોય કે નહીં! ત્યારે મહારાજે ના પાડી. તેથી શ્રીમદે ફરી પૂછ્યું: "કોઈ શાસ્ત્રમાં છે?" શ્રી હરખચંદજી મહારાજે કહ્યું: "દશમા ઠાણાંગમાં ક્ષાયક સમકિત ન હોવા વિષે છે.' શ્રી લલ્લુજીએ ઠાણાંગ સૂત્ર આપ્યું. તે તપાસતાં તેમાંથી એ વાત મળી નહીં: શ્રીમદે દશમા ઠાણાંગનો ભાવ વાંચી સંભળાવ્યો, તે સાંભળતાં સર્વેને શાંતિ ઉપજી અને તેમની વિદ્વત્તાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. શ્રીમદ્‌ને શ્રી લલ્લુજીએ ઉપર મેડે પધારવા વિનંતિ કરી અને શ્રી હરખચંદજી મહારાજને પૂછ્યું: "હું તેમની પાસેથી કંઈ અવધારું?" શ્રી હરખચંદજી મહારાજની આજ્ઞા મળી એટલે શ્રી લલ્લુજીએ ઉપર જઈ શ્રીમદ્‌ને નમસ્કાર કર્યા, શ્રીમદે નમસ્કાર નિવારણ કરવા છતાં તેમણે ઉમંગથી ઉત્તમ પુરુષ જાણી અટક્યા વગર નમસ્કાર કર્યા.

આ સામાન્ય લાગતો પ્રસંગ, અનેક જીવોનાં જીવન પલટાવનાર, અસત્યમાંથી સત્યમાં લાવનાર, અનેક પ્રકારના આગ્રહ રૂપી ખાડાટેકરા ઓળંગાવી વિદ્યાધરના વિમાનમાં પ્રવેશ કરાવી તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી આકાશમાં વિહાર કરાવનાર, ચમત્કારી ક્રાંતિકારક હતો.

સ્વામીજીએ કહ્યું: "આપને દેખીને અતિ હર્ષ પ્રેમ આવે છે; અને જાણે અમારા પૂર્વભવના પિતા હો એટલો બધો ભાવ આવે છે, કોઈ પ્રકારનો ભય રહેતો નથી; આપને જોતાં એવી નિર્ભયતા આત્મામાં આવે છે."

શ્રીમદે ફરી પૂછ્યું: "તમે અમને શાથી ઓળખ્યા?" સ્વામીજીએ કહ્યું: "અંબાલાલભાઈના કહેવાથી આપના સંબંધી જાણવામાં આવ્યું. અમે અનાદિ કાળથી રખડીએ છીએ, માટે અમારી સંભાળ લો."

શ્રીમદે 'સૂયગડાંગ' સૂત્રમાંથી થોડું વિવેચન કર્યું અને સત્ય ભાષા વિગેરે વિષે બોધ કર્યો. સાત દિવસ સુધી શ્રીમદ્ ખંભાત રહ્યા ત્યાં સુધી શ્રી લલ્લુજી સ્વામી રોજ શ્રીમદ્‌ના સમાગમ અર્થે શ્રી અંબાલાલને ઘેર જતા.

એક દિવસે શ્રી હરખચંદજી મહારાજે શ્રી લલ્લુજીને પૂછ્યું કે તમારે શી વાત થાય છે? શ્રી લલ્લુજીએ ટૂંકામાં એટલું જ કહ્યું: "જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્ને કરવાનું કહે છે." શ્રી હરખચંદજી બોલ્યા: "પહેલે સબ બાત કહતા થા, અબ કુછ નહીં કહતા."

શ્રી લલ્લુજી સ્વામીએ શ્રીમદ્‌ને જણાવ્યું: "મેં સાધનસંપન્ન કુટુંબ, વૈભવ, વૃદ્ધ માતા, બે બૈરી, એક પુત્ર આદિનો ત્યાગ કરી દીક્ષા લીધી છે."

તે ત્યાગનો ગર્વ ગાળી નાખવા શ્રીમદ્‌જી તડૂકીને બોલ્યા: "શું ત્યાગ્યું છે? એક ઘર છોડી કેટલાં ઘર (શ્રાવકોનાં) ગળે નાખ્યાં છે! બે બે સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી કેટલી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે દૃષ્ટિ કરે છે! એક પુત્ર ત્યાગી કેટલાં છોકરાં પ્રત્યે પ્રીતિ થાય છે!"

આ સાંભળી શ્રી લલ્લુજીને પોતાના દોષો પ્રગટ દેખાવાથી એટલી બધી શરમ આવી ગઈ કે જાણે જમીન માર્ગ આપે તો જમીનમાં સમાઈ જાઉં. બીજી વખતના પ્રસંગમાં તેમણે કહ્યું: "હું ત્યાગી નથી." [illegible] બોલ્યા: "મુનિ, તમે ત્યાગી છો."

અને વ્યાખ્યાન કરતા. શ્રોતાઓ શ્રી લલ્લુજી પાસે નીચે આવીને બહુ પ્રશંસા કરતા કે શ્રી દેવકરણજી મહારાજે આજે તો બહુ સારું વ્યાખ્યાન આપ્યું. પરંતુ શ્રી દેવકરણજી નીચે આવે ત્યારે શ્રી લલ્લુજી કહેતા કે આજે વિશેષ અભિમાન કર્યું; ધ્યાન કરી રહ્યા પછી કહેતા કે તમે તરંગ કરો છો. શ્રી દેવકરણજી કંઈ ઉત્તર આપતા નહિ. પણ શ્રીમદ્ સુરત પધારવાના હતા તે વખતે પૂછવાનું તેમણે નક્કી કરી રાખ્યું હતું.

એક દિવસે શ્રીમદ્ સુરત પધારેલા ત્યારે મુનિઓ પાસે આવ્યા. તે વખતે શ્રી દેવકરણજીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો : "શ્રી લલ્લુજી મહારાજ મને, વ્યાખ્યાન આપી આવું ત્યારે અભિમાન કર્યું કહે છે, ધ્યાન કરું છું તેને તરંગરૂપ કહે છે; તો શું વીતરાગ પ્રભુ એમનું કરેલું સ્વીકારે અને મારું ન સ્વીકારે એવા પક્ષપાતવાળા હશે ?"

શ્રીમદે શાંતિથી કહ્યું : "સ્વચ્છંદથી જે જે કરવામાં આવે છે તે સઘળું અભિમાન જ છે, અસત્સાધન છે; અને સદ્‌ગુરુની આજ્ઞાથી જે કરવામાં આવે છે તે કલ્યાણકારી ધર્મરૂપ સત્સાધન છે."

ચોમાસુ સુરતમાં પૂરું કરી શેષ કાળ નિર્ગમન કરવા મુનિઓ કઠોર ક્ષેત્રે રહ્યા હતા. ત્યાં શ્રી લલ્લુજીએ સં. ૧૯૫૨માં સત્તર ઉપવાસ કર્યા હતા.

શ્રીમદ્ કઠોરમાં એક વખત પધાર્યા હતા અને ઉપાશ્રયમાં મેડા ઉપર જ ઊતર્યા હતા. તેથી ઉપર જતાં પહેલાં શ્રી લલ્લુજીએ શ્રી દેવકરણજીને કહ્યું કે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો વિનય નમસ્કારાદિ કરવા પડે. શ્રી દેવકરણજીએ કહ્યું : "આપણે બે મુનિઓ જ જઈએ તો હું નમસ્કારાદિ કરીશ." તેથી શ્રી ચતુરલાલજી મુનિને નીચે રાખી બન્ને ઉપર ગયા; અને વિનય નમસ્કારાદિ કરી નીચે બેઠા. શ્રીમદે તેમને ઉત્તમ બોધ રૂપી પ્રસાદીથી તૃપ્ત કર્યા. તે વખતે નીચે રહેલા શ્રી ચતુરલાલજી મુનિને વિચાર થયો કે લાવને દાદરમાં

શૈલીથી લખાયેલો છે. જેમ સાત તત્ત્વ કે નવ પદાર્થોના વિવેચનથી સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાનનો ઉદય થવા યોગ્ય છે, અને તત્ત્વાર્થસૂત્રાદિ અનેક મહાન ગ્રંથો એ સાત તત્ત્વો વિસ્તારથી સમજાવવા લખાયા છે; તેમ સાત તત્ત્વમાંથી પ્રથમ તત્ત્વ જે આત્મા તેનું ઓળખાણ થવા માટે 'આત્મા છે,' 'આત્મા નિત્ય છે,' 'આત્મા કર્તા છે.' 'આત્મા ભોક્તા છે, 'મોક્ષ છે' અને 'તે મોક્ષનો ઉપાય છે'—એમ '૭ પદથી આત્મજ્ઞાન કે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય તેવું અપૂર્વ વાણીથી નિરૂપણ કર્યું છે. એ જ '૭ પદ' વિસ્તારરૂપે પદ્યમાં ગુરૂશિષ્યનો સંવાદ કલ્પી 'આત્મસિદ્ધિ' શાસ્ત્રની રચના શ્રીમદે અપૂર્વ રીતે કરી છે તે વિષે આગળ વિવેચન કરીશું.

'૭ પદ'ના પત્ર વિષે બોલતાં શ્રી લઘુરાજ સ્વામી કહે છે: "એ પત્ર અમારી અનેક પ્રકારની વિપરીત માન્યતાઓ દૂર કરાવનાર છે; ન ઊભા રહેવા દીધા ઢુંઢીઆમાં, ન રાખ્યા તપ્પામાં, ન વેદાંતમાં પેસવા દીધા; કોઈ પણ મતમતાંતરમાં ન પ્રવેશ કરાવતાં માત્ર એક આત્મા ઉપર ઊભા રાખ્યા. એ ચમત્કારી પત્ર છે. જીવની યોગ્યતા હોય તો સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તેવી વિચારણા ઉત્પન્ન કરાવે તેવો એ અદ્‌ભુત પત્ર છે."

શ્રીમદ્ આ વર્ષે નિવૃત્તિ લઈને કાઠિયાવાડમાં રાણપુર પાસે હડમતાળા નામના નાના ગામ તરફ પધાર્યા હતા. ત્યાં પણ વડોદરા, બોટાદ, સાયલા, મોરબી વગેરે સ્થળેથી મુમુક્ષુજનો આવ્યા હતા અને અનેક ભવ્ય જીવોને સત્સમાગમ બોધ વગેરેનો લાભ મળ્યો હતો.

૧૮

ચરોતર પ્રદેશમાં વિચરવું

પ્રથમ ખંભાત શ્રીમદ્ એક અઠવાડિયું સં. ૧૯૪૬માં રહ્યા. પછી થોડો વખત ખંભાતથી થોડે દૂર રાળજ નામના ગામમાં સં.

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ